

ÎNCEPUTURI ALE URBANISTICII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI EXTRACARPATICE – SECOLELE XIII-XVI

DE

TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU

PREAMBUL

Problematica genezei și evoluției timpurii a orașelor românești extracarpătice este intrată, în ciuda aparițelor, relativ recent în preocupările istoriografice românești. Se poate spune că abia unele studii interbelice datorate lui Nicolae Iorga și Gh. I. Brătianu și, mai ales, cele ale lui P. P. Panaitescu, urmate de contribuțiile lui C. C. Giurescu, depășesc faza „impresionistă” a studiului, fază în care orașele românești din exteriorul Carpaților erau în general, fie ignorate, fie descalificate după o judecată sumară. Nu îmi propun să reiau, încă odată, etapele acestei istoriografii, gest realizat de curând aproape exhaustiv de M. D. Matei (chiar dacă acolo nu apare contribuția sectorului arhitectură-urbanism din ultimele trei decenii)¹, ci să subliniez că, în acest moment, rămân necunoscute unele faze ale evoluției generale sau elemente importante ale istoriei urbanisticii acestei clase de orașe.

Concret, la scara întregului teritoriu, există date înfime despre: locația unui mare număr dintre așezările acestei perioade (spațiul genezei și a evoluției de început), organizările generale timpurii (structuri urbane, zonificări, componente importante), organizările de detaliu (morfologii, parcelar), sistemele defensive (fortificații urbane generale, cetăți, castele). Penuriei documentare i se contrapon, din păcate, rezultate fragmentare ale unor cercetări arheologice oricum limitate (obiectiv și subiectiv), ignorarea aproape completă a informațiilor cartografice și deficiențe de corelare a datelor.

Întrând în domeniul informației punctuale, cu toate că este îndeajuns cunoscut și comentat, este semnificativ faptul că, datorită acestei stări de lucruri, persistă încă incertitudini în legătură cu localizarea unor centre urbane importante cum sunt Vicina, Chilia (Veche și Nouă), Licostomo, Preslavița, Milcovia etc. sau referitoare la alcătuirea și statutul altora (inclusiv ca dinamică a fenomenelor), cum ar fi Tomis-Constanța, Isaccea, Cernavoda, Hârșova, Bârlad, Siret, Severin etc. În legătură cu geneza și evoluția timpurie a celorlalte orașe medievale, observăm faptul că literatura istorico-arheologică întrebuințează încă foarte puțin (în unele cazuri, nimic) din punctele de vedere enunțate de mediul arhitectural și urbanistic, încremenită fiind în concepte ale anilor '60-70. Ea este în imposibilitatea de a verifica soluțiile respective sau de a oferi soluții alternative. Această poziție este verificată perfect de cele amintite mai sus, în legătură cu evaluarea bibliografiei din acest domeniu. Altfel spus, nu sunt cunoscute sau nu sunt verificate multidisciplinar, elemente de bază ale rețelei de orașe și așezări, ca parte a organizării generale a teritoriilor respective.

În același context, se pune problema (explorată sumar dar extrem de interesantă în sine și în raport cu statutul real al acestor așezări, cu caracteristicile lor structurale) a relației dintre orașe (sau așezări, în general)

¹ M. D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească, până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1997, p. 7-31. Trecerea sub tăcere a oricărei contribuții datorate arhitecților sau urbanistilor este repetată într-o lucrare care ar fi trebuit să reprezinte evaluarea completă a caracteristicilor istoriografiei recente: *Opinii cu privire la orientările actuale în cercetarea românească a orașului medieval*, în *Historia urbana*, 1993,1, p. 9 și urm. Este motivul pentru care pun în circulație acest material și îl dedic celor care doresc și știu să se documenteze complet și să-și confrunte punctele de vedere cu toate opiniile vehiculate în ultimele decenii.

și sistemele lor defensive, care în evul mediu dominau structurile complexelor locuite, mai ales a celor orășenești. În mod obligatoriu, pentru o astfel de punere a problemei, trebuie să se știe suficient de mult despre direcțiile de interes și relația cu alte teritorii, despre sit, despre întinderea ariei urbane la un moment dat, despre principalele componente urbane, despre caracterul mentalului colectiv. Altfel spus, se așteaptă acumularea și prelucrarea unei imense informații ascunse în planuri, documente și, mai ales, în teren.

Acesta este motivul pentru care reiau aici o serie de evaluări generale referitoare la geneza și evoluția timpurie a acestei rețele de orașe. Voi încerca să le descifrez și lămuresc caracteristicile din perspectiva urbanisticii (atât cât permit informațiile actuale) și să ofer direcții viitoare de studiu. Pentru acestea, considerațiile generale vor fi însoțite și sprijinite prin câteva studii de caz, dedicate acelor centre urbane care reprezintă materializări diverse ale aspectelor genezei și structurii urbane în evoluție.

CONTEXT EUROPEAN ȘI PARTICULARITĂȚI ALE SPAȚIULUI ROMÂNESC LA TRECEREA DE LA ANFICHITATE LA EVUL MEDIU

Faptul că soluțiile structurale și morfologice întâlnite în cadrul urbanisticii medievale, în ciuda unor certe elemente de unitate manifestate la nivelul cel mai general, sunt de o deosebită complexitate și varietate, este probat de fiecare dată când se studiază acest subiect. Este suficient să mă refer la doar două aspecte ale fazelor de început ale urbanizării medievale europene:

1. problema continuității urbanistice la trecerea dintre Antichitate și evul mediu și
2. factorii și parametrii genezei urbane în diferitele arii europene.

Primului aspect i se pot surprinde particularitățile la nivel zonal, din acest punct de vedere, existând diferențe majore între estul și vestul spațiului urbanizat în antichitate. Analizând doar istoriografia occidentală dedicată acestui subiect referitor la partea apuseană a continentului, se remarcă faptul că există două puncte de vedere relativ distincte și diferite. Dacă primul (inclusiv cronologic) sugerează o relativ completă ruralizare a teritoriului, pentru câteva sute de ani, ca urmare a dispariției Imperiului Roman de Apus, geneza orașelor medievale începând cândva la cumpăna mileniilor I și II², al doilea, utilizând într-o măsură mai mare informația arheologică și detaliind faptele, ajunge la concluzia că se poate vorbi despre numeroase continuități urbane efective (arii urbane care sunt înțebunțate de aceeași populație, neîntrerupt), datorate, în mare parte factorului politic, comercial și mai ales religios³.

Observația referitoare la complexitatea procesului este cu atât mai adevărată pentru sud-estul continentului, unde continuității directe datorate Imperiului Bizantin i se raportează fenomene contradictorii datorate altor factori zonal, cum ar fi slavizarea Balcanilor, Primul Țarat Bulgar, alte forțe locale, cruciadele etc.

Al doilea aspect reprezintă cu atât mai mult particularizări zonale sau chiar locale ale răspunsului dat numeroșilor factori de geneză și dezvoltare urbană. În Occident, apariția noii rețele de orașe (inclusiv și mai ales a celei care depășește spre nord limita fostului Imperiu Roman) este datorată noii generații de state feudale, Bisericii Catolice, marilor trasee comerciale, unor factori locali etc., Islamului (pentru zone din arealul mediteranean). În Răsărit, dinamica realităților istorice se combină cu mixajele culturale și etnice locale, soluțiile sau modelele adoptate reprezentând adaptări de finețe și modelări atente față de contextul regional, influențat, pe de altă parte, de lumea Mediteranei și a Orientului⁴.

Pentru spațiul românesc, înaintea apariției Țărilor Române, acesteia realității i se adaugă elemente de influență central-europeană și chiar nord-slavă, rezultând rezolvări în care uzualul, obișnuitul, se combină adesea cu ineditul.

² P. Lavedan, *Histoire de la ville*, ed. Parentheses, 1974, p. 149 și 151, cu observația că, în ciuda hotărârii cu care enunță acest proces, unele dintre studiile de caz care urmează, nu numai din spațiul italian, îl infirmă (p. 169 și urm.).

³ A. Erlande-Brandenburg, *Catedrale*, București, 1993, p. 41 și urm. Este sugestiv faptul că în ultimul dicționar al civilizației medievale europene (*Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, ed. Polirom, Iași, 2002), Jacques le Goff și Jean-Claude Schmith își pun aceeași întrebare: „Continuitate sau ruptură de la orașul antic la cel medieval?” (p. 560 și urm.), fără să poată da un răspuns ferm și unic. Este cert că, fie nu sunt acumulate suficiente date pentru o conturare mulțumitoare a fenomenului privit global, fie datele existente sunt interpretate diferit de la autor la autor. La acestea se adaugă circumstanța, extrem de concludentă și importantă, referitoare la existența unor condiții contextuale foarte diferite, care au generat situații diferite, chiar pe zone relativ mici ca întindere.

⁴ T. O. Gheorghiu, *Așezări umane. Fascicoul 1 - Istoria așezărilor umane de la origini până la Renaștere*, Lit. Politehnicii, 1997, p. 102-134, unde se face o paralelă între fenomenele respective din sud-estul și vestul continentului.

Pentru a înțelege și explica (evident, simplificat) această stare de lucruri, este necesară o succintă cronologie a fenomenului și o grupare a elementelor de influență zonală puse în relație cu zonificarea politică sau administrativă a teritoriului respectiv.

În mare și de la bun început, în cadrul evoluției fenomenului timpuriu, ca și pentru restul spațiului european, problemele necesar de a fi rezolvate prioritar pentru teritoriul românesc extracarpatic sunt:

1. tranziția de la Antichitate la Evul Mediu (permanență a vieții urbane sau doar utilizare a unor elemente antice);
2. locul, factorii contextuali și cronologia genezei și evoluției noii generații de așezări medievale.

1. Raportat la un fragment important din teritoriul românesc extracarpatic (zona sudică, dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră), urbanismul antic, de factură romano-bizantină este distrus complet până la începutul secolului VII, lovitura de grație fiind dată de invaziile slavo-avare din primii ani ai aceluia secol. Observația este valabilă pentru o fâșie îngustă de teren din nordul Dumării corespunzătoare Câmpiei Dunării și pentru Dobrogea. În restul spațiului românesc ocupat de Roma Antică (provincia Dacia), acest fenomen este mai timpuriu, succedând, la scurt timp, retragerii Imperiului din aceste locuri, din timpul împăratului Aurelian.

Și într-un caz și în celălalt, siturile sunt părăsite de populația urbană locală. Distrugerilor stufelute de așezări între secolele III și VII, le supraviețuiesc doar anumite fragmente de structură urbană: sisteme de fortificații, construcții majore, textură. Acestea vor fi ulterior parțial utilizate în perioada renașterii unora dintre centrele respective, într-un nou context geopolitic, etnic, economic și militar.

Începând cu secolul VII, pentru cca. trei secole, fiind traversată de toate populațiile barbare care vizau sudul sau vestul continentului, zona la care mă refer se va ruraliza, locuirea se va dispersa. Pentru acest interval de timp, nu sunt semnalate tentative notabile de utilizare a complexelor antice păstrate sub formă de ruină. Chiar dacă acest fapt ar putea să fie demonstrat arheologic, el nu ar însemna o reluare a vieții urbane, ci rezolvarea unui refugiu disperat și, probabil, de scurtă durată. În concluzie, în eformitate cu stadiul actual al cercetărilor, nu se poate vorbi despre o continuitate efectivă a vieții urbane în acest spațiu și, pentru cca. trei secole, nici măcar de viațuire în interiorul fostelor complexe urbane romano-bizantine. Sunt demonstrate, însă, reutilizări mai târzii a unora dintre componentele lor⁵.

2. Renașterea așezărilor compacte are loc abia începând cu secolele IX-X, în spațiul dobrogean, atractiv datorită relației sale cu marea și cu Dunărea, pentru marile puteri care activează în zonă, în primul rând, pentru Imperiul Bizantin și Țaratul Bulgar.

În nordul teritoriului studiat (nord-nord-estul Moldovei istorice), deci mult la nord și est de fostele provincii romane, se observă apariția unei noi generații de așezări încă din secolul VIII, în relație cu fenomenul întâlnit în lina slavă nord-est europeană. Dintre cele trei faze care sunt considerate ca fiind distincte în ceea ce privește apartenența etnică a populațiilor generatoare de așezări și cronologia lor (sec. VIII-X, X și X-XIII), nici una nu va supraviețui după mijlocul secolului XIII, nefiind, prin urmare, integrate în viitorul stat Moldova⁶. Pentru acest studiu, interesante sunt cele din etapa a III-a (sec. X-mijl. sec. XIII), care ating nivele de dezvoltare urban-incipiente.

În sudul spațiului moldovenesc, în Dobrogea și parțial în spațiul dintre Carpați și Dunăre, după etapa bizantină și bulgară, factorii genezei noii rețele de așezări compacte sunt Genova (de după semnarea tratatului de la Nymphaion cu Imperiul Bizantin, privind „concesionarea” comerțului din Marea Neagră) și Hoarda de Aur. Dacă primei forțe motoare regionale i se cunoștea importanța (chiar exagerându-se uneori) încă de istoriografia românească mai veche, ultimei mari forțe tercontinentale începe să i se evalueze corect participarea la stabilizarea relațiilor economice regionale abia de către istoriografia modernă. Ea stabilește că, foarte rapid, Hoarda de Aur, odată organizată ca stat, nu numai că nu continuă acțiunea de distrugere a rețelei de orașe zonale, ci contribuie la crearea unor noi centre de schimb și popas pe rutele comerciale securizate de ea, dintre Asia și Europa. Evoluția mentalității mongole, în acest sens, se poate

⁵ Din acest punct de vedere, se poate observa o deplină concordanță de opinii cu istoriografia „istorico-arheologică” (vezi, M.D. Matei, *Opinii cu privire la orientările actuale...*, p. 14-15 și nota 15).

⁶ V. Spinei, *Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova*, în *Arheologia medievală*, 1996, I, p. 36.

urmări prin chiar evoluția capitalei Ordu (Sarai), de la starea de tabără mobilă de corturi, la cea de mare oraș, centrat pe reședința fortificată a hanului⁷.

O altă direcție de influență privind geneza orașelor din spațiul românesc dintre Carpați și Prut (spre est) și Dunăre (spre sud) vine dinspre Transilvania, ca parte a politicii regionale a Regatului Maghiar, fenomen larg prezent (exagerat sau minimalizat) în istoriografia românească din ultimul secol.

Trebuie remarcate, în fine, contribuțiile diferitelor forțe locale, organizate sub forma unor cnezate, voievodate sau jupanate, contribuții care se articulează celorlalte forțe regionale.

La scara întregului teritoriu studiat, este valabilă observația că evoluția așezărilor către statutul urban se petrece lent, până către secolul XIII-XIV. Fenomenul cuprinde atât reconversia fostelor ansambluri urbane antice, cât și întemeierea de așezări noi, apărute de la bun început în conformitate cu noile determinante zorale.

Concluzia acestai rapide evaluări a contextului apariției noii rețele de așezări din spațiul românesc este că, urmare a mutațiilor politice și militare petrecute în zona românească extracarpatică, însemnând organizări statale pe teritoriile respective sau în vecinătate, precum și numeroase influențe, fenomenul urbanizării medievale se va amplifica, cuprinzând atât fostele provincii romane (pe situri antice sau pe situri noi) cât și teritoriile de la răsărit de Carpați. Procesul se dinamizează după întemeierea statelor feudale românești – Țara Românească și Moldova.

ETAPIZARE GENERALĂ A URBANIZĂRII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

Relativ recent, am repus în circulație o etapizare generală a urbanizării spațiului românesc extracarpatic, susținută de studii privind dinamica structurilor și morfologiilor unora dintre așezările parcurgând evoluția către urban și în faza urbană a existenței lor medievale. Ea surprinde trei mari etape:

1. **Etapa prestatală** (până în secolul XIV);
2. **Etapa genezei, consolidării și centralizării statelor medievale independente** (secolele XIV-XVI);
3. **Etapa dependenței de Imperiul Otoman, incluzând domniile fanariote** (a doua jumătate a sec. XVI- începutul secolului XIX)⁸.

Această etapizare, care se sprijină pe o investigație urbanistică (structural-morfologică și de tip contextual) corespunde în mare cu cea propusă din rațiuni istorico-arheologice încă din anii '80⁹, cu excepția faptului că în aceasta ultimă este omisă etapa a treia ca fiind distinctă și, pentru etapa a doua, nu se surprinde rolul și contribuția statului (a domniei) la formarea și dezvoltarea rețelei urbane medievale în cele două state¹⁰.

⁷ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol II, București, 1988, p. 78-86, care, comparând relatările lui Wilhelm de Rubruck din călătoria sa din anii 1253-1254 cu cele ale lui Ibn Batuta din 1333 și surprinzând procesul de așezare și structurare a acestui mare centru zonal (puse în evidență și de cercetări arheologice de lungă durată), trage concluzia: „Trebuie să constatăm un fapt, oricât de ciudat ar părea: Hoarda de Aur nu s-a adaptat unei civilizații superioare, ea a creat prin propriile sale mijloace noi centre de civilizație, reinnoind astfel firul întrerupt de primele invazii turce din epoca precedentă” (p. 85-86). Recent și extrem de sintetic, V. Spinei întărește această concluzie: „Tratatul (de la Nymphaion, din 1261-n.n.)...ce oferea genovezilor mari facilități comerciale în cuprinsul teritoriilor bizantine, nu însemna decât parcurgerea unei jumătăți de drum. Celalată jumătate a sa a fost acoperită de-abia odată cu intrarea în contact cu autoritățile Hoardei de Aur...” (*op. cit.*, p. 37). Concluzii de detaliu se vor putea arăta prin studiile de caz.

⁸ O. Gheorghiu, *Cețările orașelor (Fortified Towns)- Defensiva urbană în centrul și estul Europei în Evul Mediu*, Editura Simetria, București 2000, p. 82.

⁹ M. D. Matei, *Priorități privind o sinteză a istoriei orașului medieval în Moldova și Muntenia*, în *Revista de Istorie*, 1980, 3, *passim*.

¹⁰ În această privință, într-o lucrare recentă (D. Floareș, *Spațiu autic și ideologie în Evul Mediu românesc. Observații*, în *Arheologia medievală*, IV, 2002, p. 59), se deplânge „Lipsa de reacție din tot acest răstimp...” în legătură cu incitantele remarci ale lui R. Theodorescu, din lucrarea sa *Un model artistic în vechea cultură românească: orașul reședință domnească*, *RI*, 1987, 3, p. 240 și 246, privitoare la rolul ideologiei domnești în privința organizării cadrului urban românesc. Este păcat că autorul, în ciuda accesului la o bibliografie de factură arhitectural-urbanistică, pe care o și citează (de pildă, T. O. Gheorghiu, *Arheologie și planimetrie-unele aspecte de istorie urbană medievală românească extracarpatică*, în *SCIVA*, 1990, 2, p. 185-194 unde, reluând concluzii mai vechi, dezbate în mod explicit rolul domniei în structurarea noii generații de orașe medievale românești extracarpatice- p. 192-193), nu remarcă „reacția”, o reacție pe care ar putea-o găsi și în alte publicații mai recente ale subsemnatului (cu un mare număr de plamiri, care „desenează” aceste contribuții) și în cele datorate lui C. Ionescu, Eugeniei Greceanu, Anca Brătuleanu. Cred că prin aceste omisiuni, lucrarea, dealtfel de mare interes, lasă să-i scape unele elemente esențiale în cuprinderea deplină a subiectului.

De asemenea, există un important decalaj cronologic în ceea ce privește natura evenimentelor urbanistice, în general mai întârziate sau chiar ignorate, în varianta „istorică”.

ETAPA 1

Pentru prima etapă a evoluției urbanizării medievale din spațiul românesc respectiv, contextul istoric și fenomenul propriu-zis sunt extrem de complexe. De aceea, evaluarea sa este oportun să se facă subzonal, cu referiri speciale la Dobrogea, Moldova și Țara Românească.

Entitățile politice care au implicații în domeniul urbanisticii din acest interval de timp sunt numeroase, influențând unele sau altele dintre teritoriile respective. Într-o relativă ordine cronologică și zonificare, ele sunt:

- **Imperiul Bizantin** (pentru sud-estul Basarabiei) între începutul secolului X și 1261, anul tratatului de la Nymphaion; pentru sudul Dobrogei, controlul este și anterior secolului XI,
- **primul Imperiu (Țarat) Bulgar** (pentru sudul Dobrogei și estul Munteniei), din secolul IX până la începutul secolului XI;
- **statele slave** din nordul spațiului românesc actual (pentru nordul Moldovei), din secolul X până la invazia tătară din 1241-1242;
- **Genova** (pentru sud-estul Basarabiei și Dobrogea) de la 1261 până la sfârșitul secolului XIV, la care se adaugă contribuții probabile pentru zonele limitrofe Prutului și Nistrului (pentru Moldova) și Dunării (pentru Țara Românească);
- **statul tătar Hoarda de Aur** (pentru estul și sud-estul Basarabiei-între Prut și Nistru- și parte din Dobrogea), până în deceniul VII al secolului XIV;
- **al doilea Țarat Bulgar** (pentru Muntenia) de la începutul secolului XIII până la fondarea statului Țara Românească;
- **Regatul Maghiar** (pentru vestul Moldovei și nordul Munteniei), începând cu secolul XIII și până la fondarea și întărirea statelor feudale românești;
- **micile formațiuni politice din Dobrogea-jupanate etc.**, între secolul XI și sfârșitul secolului XIV (momentul integrării în Țara Românească);
- **micile formațiuni politice locale-voievodate și cnezate** (pentru Moldova și Țara Românească – Muntenia + Oltenia), între secolul XI și secolul XIV.

Așadar, ordonând această informație în funcție de cele trei zone amintite, se obține următorul tablou al entităților statale sau presiatele generatoare de așezări, care, până la apariția statelor feudale românești, parcurg etape diferite de evoluție către urban:

Dobrogea: Imperiul Bizantin, Țaratul Bulgar, Hoarda de Aur, Genova, formațiunile locale

Moldova: Statele slave nordice, Regatul Maghiar, Hoarda de Aur, Imperiul Bizantin, Genova (ultimele două pentru Basarabia de sud-est), formațiunile locale.

Țara Românească: Imperiul Bizantin, primul Țarat Bulgar, Genova (după anumite opinii), al doilea Țarat Bulgar, Regatul Maghiar, formațiunile locale¹¹.

După cum se observă, cele trei spații sunt la rândul lor subîmpărțite în zone în care influențele contemporane sunt diferite sau au o succesiune diferită. Există, apoi influențe sau generări combinate, situație în care, în același loc, acționează concomitent mai mulți factori. În același timp, este evident că multitudinea de forțe politice și militare care au avut contribuții la geneza și evoluția orașelor din zonă înseamnă implicii

¹¹ Această structurare îmi aparține, dar rezultă din coroborarea unei ample informații conținută în câteva sinteze istorice, pe care o prezint relativ cronologic: Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră...*; Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale în Țara Românească*, în *Studii-revista de Istorie*, 1963, 6; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967; L.L. Polevoi, P.P. Bârnea, *Srednevekovyie pamiatniki XIV-XVII vv.*, Chișinău, 1974; R. Theodorescu, *Bizanz, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974; Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, în *Revista de istorie*, 1981, 2; *Genezeii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București, 1977; N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1981; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, capitolul „Apariția vieții urbane”, p. 218 și urm.; idem, *La genèse des villes du sud-est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIII-XIV e siècles*, în *Balkan Studies*, 35, 2, Thessaloniki 1994; M.D. Matei, *Geneza și evoluția...*, p. 73-104.

numeroase conflicte, care au produs distrugerii și reconstrucții, astfel încât istoria timpurie a urbanisticii zonale devine extrem de fragmentată. Această situație va reieși cu claritate din studiile de caz.

Pe de altă parte, conflictele au însemnat punerea la pământ a unor sisteme diverse de apărare zonale sau strict locale, integrate, în general, fenomenelor similare regionale: apărarea prin valuri și șanțuri a unui areal urban (teritoriul de mare întindere), centuri de apărare sau baraje de valuri și șanțuri, combinate cu palisade, ziduri de incintă din materiale durabile, cetăți și castele apărând punctele strategice sau combinații dintre toate acestea. Relația acestor fortificații cu aria urbană în evoluție este deosebit de interesantă, prin această fenomenul apropiindu-se sau îndepărtându-se de realitățile zonale.

În afara acestor componente, intervențiile directe sau influențele exercitate din spațiile menționate înseamnă o anumită organizare urbanistică generală, legislație și administrație urbană adaptate clasei respective de orașe, asigurarea unor funcțiuni religioase, economice, comerciale conforme „caracterului” civilizației orașenești din care fac parte și nivelul de organizare atins, înseamnă arhitecturi și morfologii specifice.

Există o lungă listă a așezărilor care încep să ființeze acum, consacrate documentar, descoperite arheologic sau în legătură cu care informațiile istorice și arheologice pot fi corelate. Pentru Dobrogea, am în vedere Capidava și Garvăn (fosta Dinogetia) cercetate arheologic într-o manieră concludentă, apoi Ceruavoda (fostul Axiopolis), Tulcea (fosta Aegyssus), Isaccea (fostul Noviodunum), Nufăru (considerat de arheologii care îl cercetează a fi fost Preslavița), Păciul lui Soare (considerat de unii autori a fi fost Vicina), Hârșova (fostul Carsium), Enisala, Constanța (fostul Tomis). Pentru spațiul moldovean, sunt de amintit Vasileu (Vasiliv), Neporotove, Lencăuți-Cernăuți (din generația amintită, a secolelor X-XIII, localizată în nordul și nord-estul Basarabiei), Orheiul Vechi, Costești, Cetatea Albă și Chilia Veche (ultima localizată frecvent pe malul sudic al brațului dunărean omonim, deci aparținând mai degrabă Dobrogei, cu toate că a fost integrată și statului moldovean), Siret, Baia, Suceava, Iași, eventual Bărlad, Piatra Neamț etc. Orașele din Țara Românească care au antecedente prestatate sunt Brăila, Curtea de Argeș, Câmpulung, Severin (generat și dezvoltat cu concursul Regatului Maghiar), eventual Târgoviște, Buzău, Pitești.

După cum am arătat, intenția mea este ca, pentru studiile de caz, să le selectez pe cele care constituie situații care acoperă întreaga problematică a genezei, evoluției și tipologiei. Prin urmare, zonal, centrele alese sunt:

Dobrogea: Păciul lui Soare, Isaccea, Constanța (fostul Tomis greco-roman), Enisala;

Moldova (inclusiv Basarabia): Orheiul Vechi, Cetatea Albă, Suceava, Siret, Baia;

Țara Românească: Severin, Câmpulung, Curtea de Argeș.

ETAPA A II-A

Etapa formării și consolidării celor două state medievale românești, Țara Românească (incluzând temporar Dobrogea) și Moldova (între Carpați, Dunăre, Marea Neagră și Nistru), reprezintă etapa generării rețelei urbane medievale românești propriu-zise. Principalul promotor (unicul pentru mult timp) este domnia. Acțiunile politice ale autorităților creează, pe parcursul a cca. un secol (jumătatea sec. XIV – jumătatea sec. XV, mai rapid pentru Țara Românească) un sistem statal unitar și coerent. El va conține în final, structurii religioase, administrative, militare, legislative, economice și comerciale identice sau apropiate de structurile similare ale altor state feudale (în special central-europene), apărute, în condiții asemănătoare, la cumpăna mileniilor. Acest sistem structural presupune crearea unei rețele urbane cu rosturi importante în localizarea instituțiilor statale laice (aulice, militare, comerciale), bisericesti (mitropolii, episcopii) sau a celor locale (administrațiile orașenești, parohiile, breslele etc.), în coagularea populației și asigurarea unor importante componente ale funcțiilor economice și comerciale. Fenomenul este ajutat de grupurile coloniste purtătoare de cultură urbană, așezate în zonă. Rețeaua orașelor devine articulată rețelei drumurilor comerciale zonale.

Centrele urbane capătă rosturi importante și în ceea ce privește asigurarea defensivei regionale sau locale, ele concentrând numeroase elemente de apărare ale statului sau provinciei respective. În ambele state, ele conturează sisteme coerente defensive de graniță sau din zonele „strategice”, fiind în atenția permanentă a domnitorilor, care ajută direct la îmbunătățirea mijloacelor lor defensive¹².

¹² T.O.Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 98-106, 137-143, 144-152, 192-208; idem, *Cetățile orașelor...*, p. 88.

În această nouă rețea de orașe sunt integrate, treptat, așezările existente, inclusiv cele care atinseseră deja nivelul urban de dezvoltare. Sub imperiul importanțelor transformări contextuale, așezările care nu atinseseră nivelul urban suferă mutații morfo-structurale deseori decisive, parcurgând foarte rapid evoluții către nivelul și statutul orășenesc, pe care îl ating, în general, către sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV. Interesul domniei pentru orașe poate fi mai târziu, până către sfârșitul secolului XV, astfel încât procesul urbanizării este împins spre perioada respectivă.

Noile orașe medievale (pot fi numite „noi” chiar dacă au taze anterioare, dar care nu atinseseră statutul urban), ocupă situri consacrate deja în ceea ce privește Suceava, Iași, Bacău, Brăila, Curtea de Argeș și posibil, după cum am arătat, la Bârlad, Piatra Neamț, Târgoviște, Pitești, Buzău etc. sau noi situri pentru Botoșani, Hârlău, Roman, Huși, Târgu Trotuș, Vaslui, Râmnicu Sărat, Giurgiu, Gherghița, București, Slatina, Râmnicu Vâlcea, Târgșor, Orașul de Floci etc. Dintre cele amintite mai sus, unele fac dovada aplicării unor modele central-europene, însoțitoare ale unei legislații urbane provenite din mediul german. Purtătorii de informație urbanistică puteau fi domnia sau/și grupurile coloniste, ambele interesate în organizarea rapidă a spațiului urban și în asigurarea lui cu legislație funcțională, conformă cu statutul lor¹³.

Majoritatea orașelor parcurg un proces de fortificare, aceasta presupunând amenajarea (te șanțuri și palisade, aidoma altor orașe central-europene în fazele de început. Altele sunt protejate indirect prin fortificații (cetăți, castele) exterioare sau adiacente orașelor, precum și prin reședințe domnești interioare, deseori, ariei locuite. În general vorbind, modelele adoptate în această etapă de majoritatea orașelor medievale românești sunt perfect integrabile tipologiilor central-europene¹⁴. Doar istoria particulară a zonei a făcut ca acest tip de dezvoltare să fie stopat și înlocuit cu un altul. Motivația trebuie pusă în relație cu intrarea țărilor române în sfera de influență otomană.

Selectând orașele ce acoperă toate zonele și tipurile de fortificare, rezultă următoarele studii de caz:

Moldova (inclusiv Basarabia): Orheiul Vechi, Soroca, Bender (Tighlina), Chiția, Cetatea Albă, Siret, Baia, Suceava, Iași, Roman, Barău;

Țara Românească: Timu Severin, Câmpulung, Curtea de Argeș, Târgoviște, Pitești, Brăila, Giurgiu, Buzău.

CONCLUZII PARȚIALE

Primele două etape ale urbanisticii medievale românești din spațiile exterioare (est și sud) Carpaților pun în evidență geneze și dezvoltări relativ obișnuite în raport cu zonele înconjurătoare, care, de altfel, influențează sau au contribuții asupra acestui fenomen. Orașele trecute în revistă sunt fie întemeiate de forțe statale exterioare spațiului românesc propriu-zis (fapt frecvent petrecut în prima etapă, dar inexistent în a doua), fie dependente de anumiți factori provenind din exterior, în cazul în care promotorii provin din mediile locale. Statele medievale românești, Moldova și Țara Românească, aidoma altor state europene medievale, utilizează inițial procedee urbanistice (locație, întemeiere, aport de populație nouă, organizare structurală, legislație, sisteme de proprietăți, administrație, morfologie parcelară etc.) provenind, în general, din medii cu tradiție urbanistică consistentă. În cazul nostru, sursele sunt puternicele centre europene generatoare de informație urbanistică, în speță- orașele italiene și, mai ales, cele germane. Traseul acestor informații trece prin spațiile balcanic și central-european, la care se adaugă o variantă nordică.

Aceleași observații se pot face și în ceea ce privește sistemele defensive utilizate, esențiale în definirea caracterului urban pe aproape întreg teritoriul sud-est european. În aceste două etape sunt utilizate procedee uzuale, de la simplul baraj din val de pământ și șanț de apărare (întâlnite în spațiul slav sudic, nordic, central european și al Rusiei Kievene) sau înconjurarea ariei locuite cu diferite sisteme de fortificații. Cele de lemn și pământ sunt întâlnite în întreaga arie slavă și, pentru etapele de început, la fortificarea noilor orașe central-europene, înalșiv transilvănene, iar cele din materiale durabile sunt utilizate generalizat în spațiul mediteranean și în etapa matură de fortificare a orașelor central-europene¹⁵.

¹³ Bibliografia acestei probleme este deosebit de vastă și include mai multe puncte de vedere; o sinteză vezi la T. O. Gheorghiu, *Arheologie și planimetrie...passim*; idem, *Metodă de abordare și modele ale genezei unor orașe medievale românești extracarpătice*, în *Arhitectura*, 1988, 1, p. 38 și urm.; idem, *Cetățile orașelor...*, p. 89, vezi și mai sus, nota 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 90; asupra acestei aserțiuni, ca și a anterioarei, istoricii sau arheologii români nu au puncte de vedere clar exprimate.

¹⁵ *Ibidem*, *passim*, lucrarea fiind o parcurgere generală și structurată tipologic a fenomenului fortificării urbane în această zonă europeană, oscilând între uzual și neconvențional.

Acestui tip de dezvoltare i se pune capăt odată cu intrarea celor două state în sfera de influență otomană, chiar dacă, doar anumite fragmente din teritoriile lor sunt înglobate efectiv în Imperiul Otoman. Mutațiile profunde care se petrec, mai ales în privința defensivei (semnificative și determinând, în fond, mutații ale statutului, structurilor generale, manierei de administrare etc.), sunt datorate în primul rând interdicției impuse acestor state de a deține sisteme autonome de apărare. Aceste interdicții intră în funcțiune începând cu mijlocul secolului XVI (pentru Moldova) și într-o primă formă, începând cu prima jumătate a secolului XV, pentru Țara Românească. Efectul lor imediat este ocuparea de către Imperiu a unor centre militare și portuare „strategice”, transformarea unora în raia sau sangeac¹⁶ (Cetatea Albă, Chișinău, Brăila, Giurgiu, Turnu), dezafectarea altora (Turnu Severin), precum și impunerea demolării restului cetăților și fortificațiilor existente sau în construcție. Se va dovedi că acest ultim dictat nu a fost îndeplinit decât formal. Mai mult, în secolele XVI-XVIII, orașele românești (ca întreg teritoriul) vor continua să se așeze, dar prin sisteme neconvenționale, rar întâlnite în alte spații europene¹⁷. Prin aceasta, urbanistica românească va căpăta accente specifice, care îi vor particulariza structurile și morfologiile până în prima jumătate a secolului XIX.

STUDII DE CAZ

Îmi propun în continuare să furnizez câteva restituții (cele mai plauzibile, dat fiind stadiul actual al cercetării și informării) referitoare la maniera de organizare urbanistică utilizată în primele două etape ale urbanizării medievale din spațiul românesc. Am în vedere, în primul rând, evoluția relației dintre oraș (așezare), și mediu, rezolvarea sistemului său defensiv (în paralel cu pulsațiile teritoriale ale așezării), anumite elemente de zonificare etc., oscilând între procedee uzuale și inedite. Structura fiecărui studiu de caz conține: **descrierea sitului, suportul cartografic utilizat, datele istorice, arheologice și descrierea complexului construit**, toate grupate conform **fazelor evoluției** orașului respectiv.

Studiile de caz reprezintă în mare parte o primă încercare de a pune de acord informația istorică și arheologică cu cea cartografică; altele reprezintă perfecționări sau completări ale unor încercări similare mai vechi. Și pentru unele și pentru celelalte, impedințele sunt:

– penuria de informații istorice (incluzând actele oficiale, documentele comerciale sau economice în general, arhive particulare, relatări de epocă etc.).

– penuria de informație arheologică (anumite centre nu au beneficiat de nici o cercetare sistematică concludentă pentru subiectul nostru, altele de o cercetare foarte redusă ca obiective și întindere), cu atât mai puțin publicată (există o cantitate impresionantă de informație „de sertar”, inedită)¹⁸.

– penuria de informație cartografică veche (cele mai vechi planuri topografice ale unor orașe din zonă datează de la începutul secolului XVIII, reprezentările anterioare fiind fanteziste sau aproximative) și modernă (există numeroase dificultăți de a accede la planurile actuale ale unor orașe din România, dar mai ales din Republica Moldova, Ucraina și Rusia).

Aceste impedimente pot fi parțial depășite utilizând metode neconvenționale (asocieri tipologice, date contextuale, metode regresive etc.) operând cu toată informația „convențională” și cu planuri actuale sau

¹⁶ Conform terminologiei frecvent utilizate, termenii corecți fiind „kaza”, „sangeacbeilic”, „beilerbeilic” (f. Cândea, *Brăila - origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI*, în *Muzeul Brăilei*, I, 1995, p.23-24, adoptând punctul de vedere al lui M. Maxim, *Teritoriul românesc sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, I și II, în *RI*, 1983, 8, p. 802-817 și *RI*, 1983, 9, p. 879-890).

¹⁷ T. O Gheorghiu, *op. cit.*, *passim*.

¹⁸ Primele semnale critice și găsirea motivațiilor acestei stări de lucruri, le găsim la Eugenia Greceanu (*La structure urbaine médiévale de la ville de Roman*, în *Revue Roumaine d'histoire*, 1979, I, p. 133-135; eadeu, *Ansamblul medieval Pitești*, București, 1982 etc.), fiind urmate de cele menționate de subsemnatul în numeroase comunicări anterioare lui 1989, în cadrul sesiunilor Comisiei de Istorie a Orașelor din România de după 1990 și în articole publicate în revistele de specialitate. Aceeași constatare au făcut-o și o fac o serie de istorici și arheologi care au activat și activează în acest mediu, printre care îl amintesc pe regretatul Radu Popa, apoi pe Victor Spinei, Nicolae Constantinescu, Gheorghe I. Cantacuzino și Emil Lupu.

recente¹⁹, suportul cartografic al acestor restituții fiind o combinată de planuri istorice (publicate deja, sau nu) și planuri recente (dinaintea sistematizărilor din perioada comunistă).

Insist asupra faptului că metodele neconvenționale au fost impuse de lipsa de informații urbanistice directe (documente sau planuri istorice) și de necesitatea de interpretare optimă a informațiilor existente faptice (indiferent de sursă), arhitecturale, topografice și arheologice, astfel încât să fie posibilă transferarea tuturor în domeniul urbanismului. Pentru o apreciere corectă a lor și pentru a le putea urmări în studiile de caz, reiau pe scurt în cele ce urmează componentele sau variantele acestui tip de studiu:

- **Analiza rețelelor și naturii „creșterilor” urbane:** este o punere în relație a geometriei rețelelor urbane (stradale și parcelare) cu tipul creșterii (dezvoltării) așezărilor (spontană sau dirijată), știut fiind faptul că aceste dezvoltări definesc (produc, formează) rețele specifice (neregulate pentru creșterile spontane și frecvent regulate pentru cele dirijate)²⁰.
- **Analiza structurală** (compoziție generală, zonificare etc.): detectarea unor elemente de ordonare urbanistică (axe, orientări, relații diverse) și de zonificare urbanistică (de tip spontan sau normativ)²¹.
- **Analiza morfologică** (sistem parcelar, densitate, raport spațiu-volum etc.): se pornește de la realitatea că anumite tipuri de morfologii urbane sunt generate de anumite moduri de utilizare a ariilor urbane respective și de evoluția lor.
- **Analiza contextului urbanistic (metoda „contextualistă”):** locul ocupat de arhitecturile majore urbane poate informa asupra caracterului sitului respectiv- exterior sau interior ariei locuite (de pildă, îndeobște, chiar în orașele românești medievale, înăstirea sau reședința feudală sunt amplasate extravilan, în timp ce biserica de obște este amplasată în interiorul ariei urbane respective), în consecință, pe baza cronologiei apariției respectivelor arhitecturi, putându-se trage concluzii asupra evoluției arie urbane²².
- **Analiza funcțională:** stănilirea utilității diferitelor componente urbane și arhitecturale, relația dintre ele și integrarea în ansamblu.
- **Cartarea informațiilor** (indiferent de natura lor).
- **Reconstituiri tipologice:** stabilirea unor paralele tipologice cu spații apropiate ca tip de urbanizare sau istorie a acestui fenomen, paralele care decurg dintr-o anumită logică a definirii alcătuirilor orașenești, repetabilă (în forme asemănătoare) în timp și în spațiu; prin aceasta se acoperă anumite pete albe din evoluția respectivelor organisme urbane²³.

Acest tip de cercetare se bazează pe constatarea că, în ciuda dinamismului evoluției urbanistice și în ciuda unor repetate distrugerii, elementele de hază ale orașelor din această zonă sunt relativ stabile începând cu

¹⁹ Eugenia Greceanu, *op. cit.*; T.O.Gheorghiu, *Metodă de abordare...*; idem, *Arheologie și planimetrie...* (ambele cu un extins comentariu cu privire la poziția unora dintre arheologii care au operat în aceste spații) și recent, pentru orașele moldovenești dintre Prut și Nistru, Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară*, Chișinău, 1998, eadem, *Aspecte din evoluția urbană a orașului Chilia*, în *Historia Urbana*, 1994, nr. 2; eadem, *La lecture urbaine de quelques villes médiévales de Moldavie dans la lumière des sources cartographiques de XVIII-èmes siècles*, în *Historia Urbana*, 1995, nr. 1-2 etc. În acest context, este imponent de subliniat un fapt care poate avea consecințe faste în direcția unei cercetări concertate: în ultimul timp se constată o oarecare segregare a punctelor de vedere ale istoricilor și arheologilor. Astfel, în timp ce M. D. Matei continuă să desconsiderare orice contribuție de istorie urbană dinafara breslei sale (vezi nota 1), Vasile Neamtu, de pildă, ia act în mod pozitiv și comentează unele contribuții datorate arhitecților, referitoare la Suceava și Iași, în *Pielele și ulițele medievale ale Moldovei (Contribuții)*, în *Historia Urbana*, 1999, 1-2, p. 113 și urm., aplicându-le realităților urbanistice de la Baia. Autorul menționat se adaugă celor amintiți la nota precedentă.

²⁰ Pentru prima oară semnalăm ca fiind posibilă această relație într-un articol cu un titlu neconvențional: *Jocul influențelor sistemelor sociale asupra arhitecturii*, în *Arhitectura*, 1979, 3, ulterior aplicând conceptul în sfera urbanismului în articolul deja citat: *Metodă de abordare...*

²¹ C. Ionescu, *Considerații asupra arhitecturii și urbanismului orașului Târgoviște în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *RMM-MIA*, 1982, 2, p. 65-70. T. O. Gheorghiu, *Metodă de abordare...*; idem, *Elemente de compoziție spațială și funcționalitate urbanistică la începuturile orașelor medievale românești extracarpatiche*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 1992, 4; Dana Harhoiu, *București, un oraș între Orient și Occident*, Ed. Simetria, București, 1997 etc.

²² Pentru această clasă de orașe, metoda (ca întreg) este propusă în T. O. Gheorghiu, *Buzău- orașul medieval*, în *Arhitectura*, 1986, 1, *passim*, punând laolaltă elemente apărute fragmentar la Eugenia Greceanu (*op. cit.*).

²³ Este o metodă des utilizată în ceea ce privește arhitectura (în domeniul cercetării și reconstituirilor din cadrul proiectelor de restaurare, de pildă) dar este perfect aplicabilă (în limite controlate prin alte metode) domeniului urbanistic, unde s-a operat deseori pe baza de model sau în conformitate cu anumite reguli de dezvoltare.

primele reglementări urbanistice care au garantat proprietatea și raportul dintre spațiul public și cel privat. Pentru spațiul românesc extracarpatic, acest fapt se petrece odată cu etapa a II-a a evoluției orașelor, începând cu secolul XIV sau XV. Tradus în termeni cartografici, aceasta înseamnă că planurile târzii ale acestor orașe conțin informații urbanistice de pe întreg intervalul evoluției lor, inclusiv informații timpurii (din momentul genezei urbane propriu-zise), informații care trebuiesc „extrase” prin metodele amintite mai sus. De asemenea, dacă regula înseamnă „stabilitate planimetrică”, aceste metode permit detectarea excepțiilor, în altfel spus, a modificărilor de textură urbană, propunând restituții suficiente de sigure a diferitelor etape de evoluție²⁴. Dar, este mai presus de orice dubiu faptul că, mai ales în ceea ce privește orașul medieval românesc, metodele „neconvenționale” nu pot funcționa decât parțial și defectuos în lipsa informației arheologice, care să fixeze și dateze „punctele cheie”.

Acest material este o nouă încercare de a influența unele puncte de vedere „izolaționiste” manifestate de istoriografia istorică și arheologică (cu excepțiile menționate deja), motiv pentru care public aici, pentru prima oară, un scurt fragment al „Referatului” lui Radu Popa prin care propunea publicarea articolului meu *Arheologie și planimetrie...* revistei *SCIVA*, referat datat 27 febr. 1989: „Prima parte a articolului- <discuție>, p. 3-4 eu marea notă 5 care însumează aproape 6 pagini [...] și pe care o propun înglobată în text, [...] reprezintă o excelentă și documentată trecere în revistă a literaturii arheologice despre începuturile orașului, dovedind convingător cât de datori sunt arheologii față de confrății din domeniile învecinate, care așteaptă de la arheologi răspunsuri, altele decât cele ce trezesc doar nelămuriri, pe bună dreptate subliniate de autor [...] Obligația de a raporta descoperirile arheologice la teren, la planuri mai vechi și mai noi, pentru care pledează autorul, este perfect justificată și din păcate, deseori neîmplinită de arheologi [...]” Cu toate că Radu Popa conchidea: „Tot de aceea avem și noi datoria să-i publicăm articolul în *SCIVA*, cu certitudinea că el va trezi răspunsuri și discuții profitabile.”, ecurile au fost minime. Sper, sincer, să se depășească această stare de lucruri, unele semne ale schimbării făcându-se, deja, simțite²⁵.

Dintre studiile de caz anunțate, se publică aici trei dintre ele, referitoare la trei orașe care suscită un interes particular: Cetatea Albă, Orheiul Vechi și Suceava, gestul putând fi considerat și o „cercetare a pieții”.

CETATEA ALBĂ (MAUROCASTRO, MONCASTRO, MALVOCASTRO, BELGOROD DNESTROVSKI, AKKERMAN etc.)

Este una dintre cele mai vechi așezări urbane ale răsăritului european, aici succedându-se două etape antice (greacă și romană) și numeroase etape medievale și moderne.

Orașul medieval suprapune în parte orașul antic Tyras, care, debutând în Jumătatea a II-a a secolului VII î. Hr., ca emporiu al Miletului, a parcurs și o importantă etapă romană. Urmele orașului antic, parțial acoperite, au fost descoperite în zona de est a ariei fortificate medievale²⁶. O distrugere substanțială (incendiu generalizat) a suferit-o în secolul IV d. Hr.²⁷, după care existența sa ca centru urban este suspendată timp de peste 900 de ani.

Localizare

Situl ocupat este un promontoriu stâncos al limanului Nistrului. Forma și caracteristicile sitului, facilitând defensivă, au fost hotărâtoare pentru alegerea lui, el având similitudini (în special prin raportul cu apa mării sau râurilor) cu Constantinopolul, Smederevo din Serbia medievală și unele orașe rusești timpurii (Pskov, Moscova etc.).

²⁴ Cele mai concludente exemple sunt modificările morfologice din zona centrelor comerciale (Suceava, Iași, Câmpulung, Pitești etc.) și ale spațiilor ocupate de curțile domnești dezafectate (Suceava, Buceurești-Curtea Veche, eventual Pitești etc.).

²⁵ În afara istoricului V. Neamțu, deja amintit, extrem de recent, Gh. I. Cantacuzino în *Aspecte ale cercetării evoluției unor centre urbane medievale din Țara Românească*, în *Historia Urbana*, 2001, 1-2, p. 3-12, dezbate critic, chiar punctual, unele dintre aserțiunile publicisticii arhitectural-urbanistice referitoare la orașe ca Târgoviște, București și Câmpulung, ceea ce înseamnă, după cunoștința mea, o primă ieșire evidentă (dar nu întâmplătoare, dat fiind deschiderea manifestate de autor) din tiparele nefericite amintite mai sus.

²⁶ Mariana Șlapac, *Cetatea Albă- studiu de arhitectură medievală militară*, Chișinău, 1998, p. 25-28.

²⁷ Eadem, *Evoluția centrului urban al orașului antic Tyras (aspecte urbanistice și arhitecturale)*, în *Analele Brăilei*, 1993, p. 441; P.O. Karyškovskij, I.B. Klejman I., *Drevnyi gorod Tyra*, Kiev, 1985, p. 135.

Planul suport

Restituția are drept reper următoarele surse cartografice: „Planul din 1770”, „Prospectul perspectiv din 1770”, „Planul din 1774”, „Planul din 1789”, două detalii cu cetatea de la sfârșitul secolului al XVIII-lea²⁸ și planul-relevu al cetății din perioada interbelică²⁹. Cu excepția ultimului, ele surprind orașul în timpul conflictelor ruso-turce, conținând numeroase elemente structurale medievale și înaintea sistematizării urbanistice rusești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Aceste ridicări topografice sunt coroborate cu relevee actuale și cu planurile cercetărilor arheologice.

Schiță istorică – evul mediu

Eta I. Literatura istorică românească și străină se ocupă mult de debutul documentar al orașului medieval Cetatea Albă. Față de mai vechile aserțiuni, care luau în discuție un text bizantin datat în intervalul 940-965, care amintea de un „Maurocastron”³⁰, prima atestare documentară sigură este cea din 8 mai 1290, sub forma „Malvocastri”, după care urmează numeroase alte prezențe în documente, hărți, registre comerciale etc.³¹. Se mai amintește de o serie de portulane italiene din secolul XIII, care îl figurează, dar fără o datare exactă³².

Coroborând această informație cu rezultatele cercetărilor arheologice care probează o locuire consistentă de secol XIII³³, rezultă o genăză imediat după mijlocul secolului XIII (există și o variantă mai timpurie, dar necesar de a fi verificată arheologic), iar în legătură cu originile sale medievale (mai ales ale fortificației) sunt mai multe ipoteze: bizantină, genezeză, românească (moldovenească), turcească³⁴. Dat fiind apropierea cronologică dintre tratatul de la Nymphaion (1261) și momentul primei atestări documentare, este aproape sigur ca genezezii să fi fost cei care au activat rapid acest port, cu concursul Hoardei de Aur³⁵, și consider că este plauzibil să fi realizat primele fortificații, în vârful peninsulei. De altfel, cetatea rectangulară din acea zonă este considerată ca fiind folosită „indubitabil” de genezezi în prima jumătate a sec. XV, după cum o atestă o serie de mențiuni din 1410 și 1445³⁶.

În ultima parte a secolului XIII și prima jumătate a secolului XIV, Cetatea Albă devine suficient de importantă pentru a fi râvnită de numeroase forțe politice și militare din jur. Începând cu ultima parte a secolului XIII intră, parțial și temporar, în sfera de influență a Hoardei de Aur, apoi, iarăși temporar (1300-1322) sub controlul țarului bulgar de la Trnovo. „Demetrius, princeps Tartarorum”, amintit în 1368 într-un document emis de Ludovic cel Mare al Ungariei, este plauzibil să-și fi avut reședința tot la Cetatea Albă³⁷. Influențe exercită și biserica creștină constantinopolitană, care, în timpul lui Andronic Paleologul (1282-1328) înființează aici o episcopie, precum și biserica catolică, reprezentată în zonă de Ordinul Franciscan, amintit aici în intervalul de după 1314³⁸.

În secolul XIV Cetatea Albă este un oraș conturat, cu instituții solide, cu o populație diversă (italieni-in special genezezi, români, armeni, greci, tătari, ruși, evrei etc.) și loc al unor întâmplări care probează o viață tumultuoasă și cosmopolită: în 1314 este ucis un misionar franciscan, în 1316 negustorii genezezi sunt prădați

²⁸ Mariana Șlapac, *Cetatea Albă...*, p. 52, 55, 58, 112.

²⁹ Planul redesenat, este publicat de T.O.Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 141.

³⁰ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 200, care preia informația de la N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 26-27.

³¹ V. Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în *Analele Brâilei*, 1993, p. 186-187 și idem, *La genèse des villes...*, p. 216-218, unde se dezavuează, ca nefiind fondate, alte identificări din documente de secolele XI-XII, precum și rezultatele arheologice atestând o locuire slavă relativ densă de secolele XI-XII.

³² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 201; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă...*, p. 161.

³³ V. Spinei, *Moldova...*, p. 224.

³⁴ O recentă grupare a acestor ipoteze, vezi la Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 37-43.

³⁵ V. Spinei, *Generalități privind geneza...*, p. 38, reluând concluziile lui N. Iorga și Gh. Brătianu.

³⁶ Idem, *La genèse des villes...*, p. 221-222, unde se exclude, însă, posibilitatea ridicării fortăreței genezeze înainte de ultimele decenii ale secolului XIV.

³⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 202; V. Spinei, *La genèse des villes...*, p. 239-240, are îndoieli în legătură cu această supoziție; pentru rezidența aceluiași principe, de data aceasta la Orheiul Vechi, vezi mai jos, studiul de caz Orheiul Vechi și nota 66.

³⁸ *Ibidem*, p. 201.

de oamenii țarului de Trnovo, în 1330 aici are loc martiriul Sf. Ioan cel Nou, la ordinul comandantului tătar, dar ca urmare a intrigurilor unui căpitan de corabie italian³⁹ etc. etc.

Arheologic, sunt descoperite urme materiale de factură urbană încă din secolul XIII⁴⁰, iar la est de fortificație este cercetată fragmentar o arie locuită din prima jumătate a secolului XIV⁴¹ toate acestea dovedind dezvoltare, structurare urbană, activitate constructivă și relații multiple în teritorii îndepărtate. Pentru a oferi un tablou cât mai complet și nuanțat asupra realităților complexe existente în acest oraș, trebuie precizat că materialele arheologice din secolele XIII-XV descoperite aici, sînt, după cum a observat recent Victor Spinei, de factură bizantină „provincială”, caracter mult mai pregnant decât în alte centre din Crimeea, influențate într-o măsură superioară de cultura italiană. Continuând argumentația, autorul citat observă că la Cetatea Albă, comunitatea geneveză nu a avut administrația proprie înfălțită în alte emporii din zonă (aici rolul era deținut de un demnitar tătar - *iparkh* sau *eparkh*, conform terminologiei bizantine), dar a controlat indubitabil comerțul orașului⁴².

Luând în considerare această realitate, Moldova, care ocupă zona în anii 1377-1378⁴³ sau, conform urfii datării mai largi, între 1368 și 1390⁴⁴, găsește aici orașul-port (care poate fi delimitat, aproximativ, pe considerente arheologice dar și planimetrice) și o fortăreață, aflată parțial sub forțul patrulelor din vârful peninsulei⁴⁵. Ansamblul astfel alcătuit are numeroase repere tipologice în ariile stăpânite sau controlate de genezezi și venețieni (Trogir, Zadar etc., pe coasta dalmată a Mării Adriatice, Caffa, Trapèzunt etc., pe coastele Mării Negre) care, pentru apărarea intereselor lor în zonă și în raport cu restul ansamblului urban, utilizează, pentru început, turnuri sau fortărețe, asemănătoare ca poziție și scară cu fortificația presupusă la Cetatea Albă.

Etapa a II-a. Odată integrată Moldovei, cetatea începe să fie guvernată de oamenii apropiați domnului, primul cunoscut fiind pârçălabul (gubernatorul) Constantin, din 1386⁴⁶. Urmează o serie întreagă de pârçălabi, fiind cazuri în care guvernau doi în același timp, aceasta fiind o dovadă a importanței orașului și cetății.

Răstimpul includerii în statul moldovean, cel puțin până la domnia lui Ștefan cel Mare, nu este lipsit de influențe externe ținînd către controlul militar și comercial al zonei. Astfel, cetatea este în atenția Poloniei, care o revendică prin tratatul de la Lublau din 1412⁴⁷, și Lituaniei, care participă la refortificarea orașului în 1421⁴⁸. Pe de altă parte, are un mare grad de autonomie, bătînd monedă proprie (în prima jumătate a secolului al XV-lea, cu inscripția numelui său, însoțind totuși stema Moldovei) sau tratînd direct, în 1435, cu reprezentanții Veneției⁴⁹. Sunt, de asemenea, concludente, relațiile contemporane primei jumătăți a secolului XV (Nicola de

³⁹ *Ibidem*, p. 202; V. Spinei, *Les mouvements ethniques au nord des bouches du Danube aux XIIIe-XIVe siècles*, în *Actes XVII th International Congress of Byzantine Studies, Moscow, 1991*, Byzantine Studies Press, Shepherdstown, WV, USA, 1996, p. 304-312, unde sunt trecute în revistă nu numai dovezile documentare privind diversitatea etnică a societății urbane locale și regionale, ci și contextul acestor realități complexe.

⁴⁰ V. Spinei, *Moldova...*, p. 224.

⁴¹ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 46, reluînd și interpretînd informațiile publicate de A.A. Kravčenko.

⁴² V. Spinei, *La genèse des villes...*, p. 220-222.

⁴³ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 161.

⁴⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p.203-204, care consideră domnia lui Petru I (1375-1391) ca interval foarte probabil al includerii zonei în stăutul Moldova, pentru ca situația să fie statuată clar de Roman I, în 1392: „stăpînind țara Moldovei de la munți până la Mare”; vezi și informația din 1386 privind existența pârçălabului Constantin al Cetății Albe.

⁴⁵ Gr. Avakian, *Săpăturile dela Cetatea Albă*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, secția Basarabia, Chișinău 1931, p. 78 și planul anexat, unde, sub zidurile unora dintre turnurile castelului și în proximitatea lui există ziduri numite de arheolog „antice”, deci anterioare castelului; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 37-38, respinge această ipoteză, dar reia (p. 41), fără a o accepta total, ideea emisă de V.A. Voitsechovski, *Etapy stroitelstva kreposti v Belgorod-Dnestrovskom*, în *Materialy dokladov v naučno-tehničeskoj konferencii Kișinevskovo Politehničeskovo Institutu*, Chișinău, 1969, p. 341, privind preexistenței unei linii defensive în zona respectivă, fără să se facă referiri la cronologia sau apartenența ei.

⁴⁶ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 162.

⁴⁷ Prin acest tratat, Polonia, în eventualitatea unui atac turcesc, ține să-și asigure partea răsăriteană a Moldovei, până la Marea Neagră (cf. Hurmuzaki-Densusianu, *Documente...*, vol. I/2, p. 485-486).

⁴⁸ Guillebert de Lannoy, prezent la Cetatea Albă, surprinde desfășurarea șantierului „cetății” coordonat de guvernatorul Podoliei (trimis la fața locului de Vitold, marele cneaz al Lituaniei) și la care, timp de o lună, participă cca. 12 000 de salahori și 4 000 de care pentru transportul materialelor de construcție (cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 204).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 205.

Porta, care prezintă „Moncastro” ca pe unul dintre orașele genoveze „din teritoriile necredincioșilor” și Walerand de Wavrin, care îi amintește pe genovezi ca stăpânind orașul și cetatea „Moncastre”) care surprind controlul genovez asupra zonei, în ciuda integrării sale în statul moldovenesc⁵⁰.

În ceea ce privește **cronologia lucrărilor de apărare**, prima problemă care se pune este referitoare la momentul și comanditarul ridicării castelului (citadelei) din vârful complexului fortificat, așa cum apare astăzi. Se pare că toate argumentele pledează pentru perioada dintre 1378 sau 1368-1390 (momentul ocupării orașului de către Moldova) și 1396, anul elinborării cunoscutului „Codex Latinus Parisinus”, unde apare prima reprezentare grafică a castelului⁵¹. În spiritul celor considerate anterior, referitor la prima etapă (ridicarea aici a unei fortificații genoveze), în etapa a II-a putem vorbi despre o reedificare, menținând, probabil, anumite elemente existente.

Activitățile constructive defensive, desfășurate ulterior, în secolul XV, până în 1484 (anul cuceririi otomane), sunt relativ atent consemnate de călătorii străini contemporani sau de documentele scrise și epigrafice. Perioadele acestor acțiuni sunt:

- 1421 (în timpul lui Alexandru cel Bun, cu participare lituaniană);
- 1440 (în timpul lui Ștefan al II-lea, sub conducerea lui Fedorca), 1454 (în timpul lui Alexandru al II-lea) și
- 1476-1479 (sub Ștefan cel Mare, când se desfășoară ultimele lucrări și cele mai importante, de fortificare)⁵².

Se consideră că sub Ștefan cel Mare este ridicată marea incintă, atât timp cât inscripția din 1476 vorbește despre edificarea „porții celei mari” și o altă inscripție din 1479 informează despre terminarea întregii lucrări⁵³. În privința evoluției sistemului de apărare, dacă suntem de acord că Ștefan ridică incinta mare, a treia (nefiind argumente serioase contra), se pun două întrebări:

- a) Ce lucrări au întreprins predecesorii lui Ștefan cel Mare? și
- b) Ce anume a apărât Ștefan cel Mare prin edificarea mării incinte?

La prima întrebare se încearcă să se răspundă de mai bine de un secol, iar recent, ultima monografie dedicată Cetății Albe conține toate punctele de vedere, comentariul lor și o rezolvare plauzibilă⁵⁴. Concluzia, la care aderăm cu unele corecții, este că fortul (castelul) este reconstruit în 1421, probabil după distrugerile provocate de atacul otoman din 1419⁵⁵, iar incinta a doua este edificată începând cu anul 1440 și până în 1454, dat fiind inscripțiile găsite în zidul și unul dintre turnurile respective⁵⁶. Din punct de vedere militar, cronologia este logică, dar trebuie verificată arheologic.

La întrebarea a doua răspunsul este mai simplu. Dat fiind întinderea orașului, calculabilă prin numărul mare de locuitori (conform unor date istorice, în momentul cuceririi orașului de către turci, din 5 august 1484, orașul era locuit de cca. 20.000 de oameni)⁵⁷, dar și prin amplasamentele descoperirilor arheologice, Ștefan cel Mare fortifică o parte din oraș și, probabil, portul.

Concluzia acestor considerații este că, în 1484, Cetatea Albă este alcătuită din castel (fort), incintă militară (a doua incintă), orașul fortificat (incinta a treia) și o arie urbană deschisă. Această concluzie este sprijinită și de notațiile celor trei elemente fortificate, existente pe un plan de la sfârșitul secolului

⁵⁰ V. Spinei, *Comertul...*, p. 189; idem, *La genèse des villes...*, p. 221-222, dezvoltând pe larg complexitatea relațiilor dintre diferii factori de influență zonală și problema ridicării fortului patrulater.

⁵¹ Începând cu Gr. Avakian, în *Cronica numismatică și arheologică*, IV, 1926, p. 79-80, unde consideră castelul ridicat de domnii moldoveni, eventual peste vechi fundații bizantine..., această ipoteză este susținută de mai mulți istorici și arheologi români, ruși și moldoveni (din Republica Moldova) pe care îi trece în revistă, comentat, în raport cu alte ipoteze, Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 39, unde argumentul prezenței fortăreței în „Codex...” este hotărâtor (p. 31, 38, 43, 156, 161).

⁵² Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 156 și 161-162, care oferă o sinteză bazată pe o atentă cercetare a diferitelor puncte de vedere și a realităților locului.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 36, 43-45 și 156.

⁵⁵ Relatarea lui Guillebert de Lannoy este indubitabilă prin exactitatea ei (vezi nota 48), fiind considerată ca atare de Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 29, care ezită, totuși, să dea o soluție decisivă.

⁵⁶ Există și ipoteza refacerii ei (*ibidem*, pag.36), astfel încât, edificările din 1421 pot însemna ridicarea (și a incintei a II-a, fapt ce ar justifica desfășurarea de forțe amintite de Guillebert de Lannoy.

⁵⁷ N. Iorga, *op. cit.* p. 161.

al XVIII-lea⁵⁸: „chateau”, „la fortesse”, „la ville”. Reperlele tipologice ale unui asemenea complex urban portuar, în care există părți de oraș fortificate și părți deschise și în care punctele strategice (inclusiv portul) sunt apărate suplimentar prin forturi sau castele, pot fi întâlnite în unele variante, în insulele și pe coastele Mediteranei și ale Mării Negre, pe parcursul întregului Ev Mediu, mai ales în zonele în care au activat negustorii italieni.

În 1484, prin asediul reușit de armata lui Baiazid al II-a, Cetatea Albă intră în componența Imperiului Otoman, sfârșindu-se temporar istoria sa românească. Evoluția de factură medievală a orașului și a sistemului său defensiv, continuă până în secolul XIX, când orașul este restructurat complet de autoritățile Imperiului Rus și cetatea iese din funcțiune.

ORHEIUL VECHI (eventual același cu SEHR AL-DJEDID – ORAȘUL NOU)

Istoriografia recentă dedicată acestui subiect a ajuns la concluzia succesiunii, pe același loc, pentru etapa medievală, a trei entități urbane:

1. autohtonă, anterioară orașului Hoardei de Aur (sec.XII-XIV) (XIII-XIV);
2. contemporană și datorată Hoardei de Aur – „Sehr al-Djedid” (prima jumătate a secolului al XIV-lea - începutul secolului al XV-lea) și
3. contemporană statului medieval Moldova-„Orheiul Vechi” (sec. XV-XVII)⁵⁹.

Localizare

Situl orașului medieval este mult distanțat față de orașul modern Orhei. Locul fostului centru urban are virtuți defensive remarcabile, fiind „decupat” pe trei laturi, sub forma unui platou prelung, de apa râului Răut. „Canionul” care a luat naștere este suficient de adânc pentru o protecție foarte eficientă, locul ales semnând extrem de mult cu cele ocupate de primele nuclee urbane ale orașelor medievale ale celui de-al II-lea Țarat Bulgar- Cerven și Veliko Trnovo⁶⁰.

Planul-suport este rezultatul cercetării sitului arheologic, așezarea modernă fiind deplasată mult față de cea medievală⁶¹. Dat fiind părăsirea timpurie a așezării (sec. XVII), nu există un plan istoric. Recent, au fost publicate două planuri datate mijlocul și sfârșitul sec. XVIII⁶² referitoare la arealul Orheiului și surprinzând (conform autorului) ruinele Orheiului Vechi. Autorul nu face nici un fel de referiri la cercetările arheologice și este sigur că aceste plauuri nu au fost cunoscute de istoricii și arheologii moldoveni care au săpat aici. Acestei circumstanțe i se adaugă faptul că, relevând un mare iaz (între timp, se pare, colmatat), planurile respective nu conțin elemente prin care să poată fi puse în relație cu realitățile actuale, astfel neputând furniza informații concludente.

Schiță istorică

Conform etapizării deja amintite, așezarea de pe promontoriul „Peștere” corespunzătoare Evului Mediu, debutează prin edificarea unei cetăți de pământ localizată sub cetatea (moscheea, după alte opinii) orașului mongol. Ea este contemporană cu o locuire care a lăsat urme arheologice consistente⁶³ și care este plauzibil să fi fost apărată de valul de pământ interior (dintre cele trei descoperite arheologic, dar nedatate cu exactitate).

⁵⁸ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 113.

⁵⁹ Literatura istorică dedicată orașului medieval și sitului arheologic Orheiul Vechi (promontoriul „Peștere”) conchide, mai mult sau mai puțin clar, asupra acestei cronologii, dar ea este sintetizată ca atare, recent, de Gh. Postică *Complexul arheologic Orheiul Vechi*, în *Orheiul Vechi- Buletin istorico-arheologic*, Chișinău, ed. Ruxandra, 1999, p. 13; ea este corectată (vezi mai jos) prin etapizarea propusă de V. Spinei, *Comerțul și geneza orașelor...*, p. 214-215; idem, *La genèse des villes...* p. 256-257 (începuturile locuirii aici sunt la cumpăna secolelor XIII și XIV și urbanizarea sa, odată cu primii ani de domnie ai hanului Ozbag 1313-1342) și nu este acceptată întru totul (este respinsă prima etapă) de P. Bărnea, Tatiana Reaboi, *Orheiul Vechi (Istoricul cercetărilor)*, în *Historia Urbana*, 1999, 1-2, p. 21.

⁶⁰ Pentru comparație, vezi (în publicistica românească): T.O. Gheorghiu, *Fortified towns...*, p. 60 și idem, *Așezări umane-istoria așezărilor umane de la origini până la Renaștere*, Timișoara, 1996, p. 184-185 și 230.

⁶¹ Cele mai complete și bine desenate planuri, utilizate aici, sunt publicate de P.P. Bărnea, *Moldavskii srednevekovyi gorod v Dnestrovsko-Prutskom mezhdurecie (XV-načalo XVI v.)*, Chișinău, 1984, p. 41 și Gh. Postică, *op. cit.*, p. 10; pentru accesul la ele mulțumesc, încă odată, domnului Victor Spinei.

⁶² A. Pănoiu, *Vatra târgului Orheiul Vechi*, în *Forum- Arhitect Design*, 1997, 4, p. 2-3.

⁶³ Gh. Postică, *op. cit.*, p. 13 și V. Spinei, *op. cit.*, p. 247, nota 212, unde datarea materialelor arheologice respective este propusă pentru secolele XIII-XIV.

Complexul, acoperind intervalul secolelor XII-XIV sau XIII-XIV, poate fi considerat ca reprezentând **etapa I**. Ea este urmată de ultimele două etape amintite, singurele care ating nivele de dezvoltare urbane.

Etapa a II-a. Către sfârșitul secolului al XIII-lea, rețeaua de așezări, apoi urbană, a proaspătului stat tătar Hoarda de Aur, după prima perioadă, agresivă, a existenței lui, începe să fie refăcută și completată dinspre est către vest. Prin ea, statul tătar tinde să controleze și să protejeze comerțul zonal, dezvoltând centrele existente și generând noi așezări, gândite ca **lături de popas al caravanelor venite dinspre Orient**⁶⁴.

Un asemenea loc de popas, transformat rapid în centru urban (inceputul secolului al XIV-lea), devine așezarea de la „Orheiul Vechi”. În acest stadiu al cercetării, este dificil de a găsi denumirea generică a acestei așezări. O ipoteză, propusă frecvent, este „Sehr al-Djedid” (Orașul Nou”). Denumirea respectivă este întâlnită în cronicile în legătură cu retragerea temporară, aici, a principilor tătari Abd Ullah și Mamai din anii 1362-1363⁶⁵. O altă ipoteză este că orașul devine reședința lui „Demetrius, principele tătarilor... alungat „până în câmpiile dobrogene” cu ocazia aceluiași eveniment (tătarii sunt învinși de lituanieni la Siniuha, în 1362-1363) care facilitează Marelui Ducat al Lituaniei contactul cu Marea Neagră, în zona Bugului⁶⁶ și explică interesul ducelui, vizibilă și la Cetatea Albă, pentru zona dintre gurile Dunării și Limarul Nistrului.

Puse în relație cu datele istorice sigure și cu ipotezele amintite, **săpăturile arheologice** desfășurate de-a lungul a câtorva decenii⁶⁷ au scos la iveală numeroase urme materiale de factură tătară, atribuite secolelor XIII-XIV (combinat în prima etapă cu cele moldovenești, amintite), dar nu mai târziu de deceniul VII al secolului XIV (reprezentând un moment de distrugere), după care intră în componența statului moldovean. În acest interval de timp, începând cu deceniul II al secolului XIV, se derulează perioada cea mai prosperă a așezării, care atinge atunci statutul urban, cu o zonă de influență care ajungea spre vest, în ținutul Bârladului.

În sfera urbanisticii și arhitecturii, cercetările arheologice au scos la lumină numeroase urme ale organizării orașului, de la succesiunea a trei valuri de pământ (contemporane cu etapa respectivă pot fi doar cele două dinspre exterior) care barau accesul în oraș, până la arhitecturile interioare, toate, fără excepție, de factură orientală-islamică: două caravanserauri de dimensiuni impunătoare, trei băi publice, bazar etc. Unele sunt apărate de ziduri solide, alimentarea cu apă fiind asigurată prin conducte ceramice⁶⁸.

Dacă ne limităm la aceste elemente, orașul pare apărat de relief și valurile de pământ dinspre vest (protejând, probabil, succesiv, extinderile orașului) dar intervine problema unei incinte de piatră de cca. 10000 mp., relativ rectangulară, suprapunând fortificația din pământ din etapa anterioară descoperită în zona de nord, la limita platoului și care pune probleme serioase de funcționalitate, cronologie și atribuire. Pe scurt, ea este considerată fie citadelă, fie moschee, fie o combinată a celor două tipuri de edificii⁶⁹.

În privința cronologiei și structuroului (elemente legate între ele), **incinta este considerată fie tătară (sec. XIV), fie moldovenească (sec. XV), fie parcurgând, cu utilități diferite, ambele perioade**⁷⁰. Reluând

⁶⁴ V. Spinei, *op. cit.*, p. 208, care face legătura cu evenimentele din Orientul Apropiat, când tătarii, conduși de hanul Hıllaglı, cucerind și distrugând Bagdadul în 1258, îl reconstruiesc și repopulează cu meșteșugari.

⁶⁵ V. Spinei, *op. cit.*, p. 251-254, unde se exprimă, totuși, rezervele privitoare la respectivele rezidențe.

⁶⁶ S. Iosipescu, *Balica...*, p. 108-109; este același princip pe care C. C. Giurescu îl localizează la Cetatea Albă (vezi mai sus, Cetatea Albă și nota 37).

⁶⁷ Cercetările sunt inițiate de Gh. Smirnov în 1947. Istoricul acestor cercetări și precaritatea unor concluzii, vezi la P. Bărnea, Tatiana Reaboi, *op. cit.*, p. 17-27.

⁶⁸ V. Spinei, *op. cit.*, p. 244-245; P.P. Bărnea, *op. cit.*, p. 41; I. Hâncu, *Construcțiile monumentale de la Orheiul Vechi, în Orheiul Vechi...*, p. 14-19.

⁶⁹ Prima variantă („cetate”) este susținută de majoritatea cercetătorilor, și recent, de Gh. Postică, *op. cit.*, p. 13; idem, *Precizări pe marginea cronologiei cetății medievale de piatră de la Orheiul Vechi, în Orheiul Vechi...*, 1998, p. 38-39; Mariana Șlapac, *Porțile cetăților medievale din Moldova, în Historia Urbana*, 1999, 1-2, p. 27 și urm. etc.; varianta „moschee” apare ca un element firesc (nu este comentată ca variantă) la V. Spinei, *op. cit.*, p. 244-245, care nu amintește de nici o citadelă corespunzătoare etapei Hoardei de Aur și publică o inscripție referitoare la edificarea moscheii, descoperită în ruinele respective; varianta mixtă este propusă de I. Hâncu, *op. cit.*, p. 16, care consideră încăperea centrală din clădirea interioară a citadelei ca fiind o moschee, soluție la care aderă recent și Gh. Postică, *Sehr al Jedid- oraș oriental din sec. XIV în valea Răutului, rezumat al comunicării la simpozionul „Știința universitară la începutul mileniului III”, Chișinău, 2002, p. 136-137.*

⁷⁰ Prima ipoteză (tătară) aparține istoriografiei mai noi (Gh. Postică, *Complexul arheologic...*, p. 38-39; idem, *Sehr al Jedid...*, p. 137, unde se pare că socotește doar moscheea reutilizată ca palat al părcălabului moldovean); Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 32, urmând opinia arhitectului T. Nesterov din anii '80 și aducând noi argumente arhitectural-tipologice; V. Spinei, *op. cit.*, p. 245, considerând incinta o moschee din perioada tătară etc.; a doua ipoteză (moldovenească) este susținută în primele lucrări ale lui Gh. Smirnov, de P.P. Bărnea și de istoriografia românească (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților medievale din Moldova*, București, 1974, p. 619-620; V. Drăguș, *Dicționar enciclopedic...*, p. 220 etc.; în ultimul timp, preluarea cetății tătarăști de către domnii Moldovei și transformarea ei în sediu al părcălabului de Orhei, este susținută de I. Hâncu, *op. cit.*, p. 16 (vezi și nota precedentă).

întreaga argumentație și analizând datele arhitecturale și planimetrice (în special poziția marginală față de aria urbană), consider că incinta în cauză este o **reședință fortificată** a unui dintre șefii militari mongoli, având similitudini tipologice în arhitectura Orientului Mijlociu din prima jumătate a mileniului II d. Hr. În acest caz, moscheea, imposibil să lipsească din complexul orașenesc, trebuie căutată în altă parte⁷¹, poate în centrul așezării. Rămâne în suspensie poziția ciudată a construcției interioare față de zidul de incintă nordic al fortăreței (este posibil că zidul respectiv să fi fost reconstruit mai către sud, din motive legate de instabilitatea marginii platoului) și rotirea ei față de trasa incintei. Pentru a face lumina în această privință și a i se descoperi toate elementele interioare, incinta trebuie cercetată suplimentar. Aceeași cercetare ar putea surprinde și eventuala preluare a ei de către statul moldovenesc și modificările suferite.

Etapa a III-a. Conform datelor istorice, zona intră în componența Moldovei după deceniul VII al secolului XIV, conjunctura fiind cea creată de ofensiva lituaniană către Marea Neagră. Orașul distrus este regenerat, are o evoluție rapidă, mai cu seamă după începutul secolului XV și atinge un nivel de dezvoltare urbană până la mijlocul aceluși secol⁷². Prima atestare ilocințiară a orașului Orhei este din 1 aprilie 1470, când este menționat părcălabul cetății⁷³.

Săpăturile arheologice au descoperit elemente de arhitectură și furnizat materiale din această etapă. Între ele, o locuire de secol XV din incinta fortificată (citadelă)⁷⁴, o biserică amplasată în proximitatea centrului orașului mongol, datată la mijlocul sau jumătatea a II-a a secolului XV⁷⁵ și două cimitire, din care primul, datat în secolul XV, este amplasat în proximitatea zidului estic al citadelei, iar al doilea, datat începând cu sfârșitul secolului XVI, este localizat la apropierea bisericii⁷⁶. Prin acestea, se poate contura, într-o manieră generală și, evident, incompletă, aria urbană din această perioadă.

Începând cu jumătatea secolului XV, Orheiul devine un punct strategic al apărării Moldovei răsăritene, astfel încât, literatura istorică vehiculează informații referitoare la construirea de către Ștefan cel Mare, „în centrul orașului”, a unei cetăți de piatră dreptunghiulară cu turnuri circulare la colțuri⁷⁷. Datele diferă: „cca. 1470”⁷⁸ sau „ante 1484”⁷⁹. Referitor la această informație, dat fiind faptul că edificarea incintei cercetate arheologic este foarte clar demonstrat ca fiind anterioară epocii lui Ștefan cel Mare și străină tipologiilor utilizate în Moldova secolului XV, propunem, iarăși, două ipoteze. Prima obligă la căutarea cetății moldovenești în altă parte, în timp ce în a doua, considerăm „ridicarea cetății” o intervenție constructivă de adaptare a incintei mongole la rigorile militare ale momentului. În această ultimă ipoteză, trebuie precizat că, cel puțin conform rezultatelor de până acum ale cercetărilor arheologice, urmele acestei remanieri nu au apărut încă. Fortificațiile ridicate sau remaniate de Ștefan cel Mare au o dotare defensivă de o cu totul altă natură și mult superioară celei de la Orheiul Vechi, în timp ce ansamblul în cauză este o modestă incintă lipsită de elementele auxiliare necesare apărării.

Evoluția orașului din această etapă durează până la sfârșitul secolului XVI. C.C. Giurescu consideră că perioada mutării locuirii pe noul amplasament (din motive obscure) este anterioară anului 1574, de când există un document amintind de „Vechiul Orhei”⁸⁰. Pe de altă parte, ultimele înmormântări la biserică descoperită arheologic datează din prima jumătate a secolului XVII⁸¹, confirmând în mare perioadă părăsirii treptate a vechiului oraș.

⁷¹ Incripția referitoare la moschee ar fi, în acest caz, transportată în locul respectiv, situație care poate fi verificată doar de descoperitorii ei.

⁷² V. Spîinei, *op. cit.*, p. 257.

⁷³ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 254.

⁷⁴ P. Bârnea, Tatiana Reaboi, *op. cit.*, p. 21, citându-l pe G. D. Smirnov.

⁷⁵ I. Hâncu, *Construcțiile monumentale...*, p. 18-19.

⁷⁶ P. Bârnea, Tatiana Reaboi, *op. cit.*, p. 25.

⁷⁷ V. Drăguț, *Dicționar...*, p. 220.

⁷⁸ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 620.

⁷⁹ V. Drăguț, *op. cit.*, p. 220.

⁸⁰ P. Bârnea, Tatiana Reaboi, *op. cit.*, p. 25. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 254-255, unde sunt trecute în revistă eventualele conjuncturi care au obligat la schimbarea locației, poate cu concursul domnitorului Alexandru Lăpușeanu și se amintește de realizarea de către acesta a unui mare iaz, în apropierea noului Orhei; este, probabil, iazul surprins de planurile de secol XVIII publicate de A. Pănoiu, astfel explicându-se nepotrivirile topografice menționate la început (vezi și nota 62).

⁸¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 254-255, unde sunt trecute în revistă eventualele conjuncturi care au obligat la schimbarea locației, poate cu concursul domnitorului Alexandru Lăpușeanu și se amintește de realizarea de către acesta a unui mare iaz, în apropierea noului Orhei; este, probabil, iazul surprins de planurile de secol XVIII publicate de A. Pănoiu, astfel explicându-se nepotrivirile topografice menționate la început (vezi și nota 62).

SUCEAVA

Este printre cele mai intens cercetate orașe medievale românești (moldovenești), în ultima jumătate de secol acumulându-se numeroase date istorice, arheologice, arhitecturale și, în ultimele două decenii, urbanistice⁸². Din păcate, există o serie de neconcordanțe cronologice și imprecizii, pe care încearcă să le rezolve ultimele studii de evoluție teritorială și morfo-structurală⁸³, întrebunțând metode clasice și metode complementare („alternative”). Totodată, ele nu au fost verificate arheologic, chiar în situația masivelor demolări din anii '80 din zona centrală, care ar fi permis observații concludente. Cu toate aceste nepotriviri de metodă și rezultat, Suceava este orașul medieval românesc care pune foarte bine în evidență existența celor trei etape ale evoluției acestei clase de orașe.

Localizare. Orașul este amplasat la confluența dintre râul Suceava (aflat mai aproape de oraș în secolele anterioare) și unul dintre micii săi afluenți, Cacaia. El era protejat de aceste fire de apă și râpele din zonă, precum și indirect, de înălțimile din jur, utilizate pentru amplasarea de ansambluri fortificate.

Plunul suport este ridicarea topografică din 1877 „Suczawa sammt Ortschaften Kut, Itzkani, Schepelitz et Zamka in der Bukowina”⁸⁴, verificat prin planurile din 1856, 1890-1906 și 1907⁸⁵. În aceste planuri este surprinsă etapa finală a evoluției medievale, foarte puțin afectată de cele câteva mici intervenții urbanistice austriece.

Schită istorică

Etapa I. Suceava prestativă (până la mijlocul sec. XIV) nu este menționată de nici un document istoric. Așezarea de aici este dovedită arheologic, punându-se în evidență o arie locuită (datată secolul al XIII-lea - mijlocul secolului al XIV-lea) de nivel preurban, concentrată în jurul unui punct bine apărat natural, care se presupune că adăpostea o reședință nobiliară locală⁸⁶. Acest loc este ocupat acum de biserica Mirăuți (prima reședință mitropolitană a Sucevei, consacrată după 1401)⁸⁷. Elementele componente ale așezării sunt: reședința (posibil să fi fost fortificată independent, cu val de pământ, eventual palisadă și șanț), aria locuită fortificată în aceeași manieră și arii locuite deschise. Restituția se bazează pe întreg sistemul de informații (arheologice și planimetrice), interpretat într-o manieră optimă⁸⁸.

Se constată că acest tip de așezare are extrem de numeroase analogii în spațiul slav din centrul și nord-nord-estul Europei (de la cumpăna mileniilor, până în secolul XIII), și în Moldova, sigur la Roman (pentru etapa considerată ca fiind corespunzătoare sfârșitului de secol XIV, dar putând fi mai timpurie), în contextul unor situri asemănătoare⁸⁹.

⁸² Bibliografia este vastă și, cel puțin până în anii '90, a fost publicată de mai multe ori; ultimele lucrări care contează din punctul de vedere al acestui articol vor fi amintite și comentate la locul potrivit.

⁸³ T. O. Gheorghiu, *Începuturile Sucevei medievale*, în *Arhitectura*, 1-6, 1990, p. 133 și urm. (cu relevarea tuturor punctelor neclare conținute de literatura arheologică); idem, *Centrale comerciale - spații ale genezei urbane medievale românești extracarpatiche*, în *Analele Brăilei*, 1993, p. 373-374 și 386, 387; idem, *Cetățile orașelor...*, București, 2000, p. 92-95 și 111; concluzii identice au fost comunicate în numeroase sesiuni ale Comisiei de Istorie a Orașelor din România și au fost inserate în alte lucrări; dintre care amintesc fascicolul „Suceava” din *Atlasul istoric al orașelor din România*, în curs de apariție sub egida Comisiei de istorie a orașelor din România, în cadrul Editurii Academiei Române.

⁸⁴ Planul este parțial publicat în T. O. Gheorghiu, *Începuturile...*, p. 135, 135.

⁸⁵ E. I. Emandi, M. S. Ceaușu, *Contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988, Suceava - Anuarul Muzeului Județean*, XV, 1988, publicat după 1989, fig. 86, 88, 94.

⁸⁶ Dintre ultimele lucrări care, reluând concluziile cercetărilor arheologice din anii '60-'70 (concentrate de M. D. Matei în volumele *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963 și *Studii de istorie arășenească medievală*, Suceava, 1970), sunt M. D. Matei, *Civizație urbană medievală românească*, București, 1989, p. 34-54; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de scaun și Curtea Domnească din Suceava*, București, 1988, p. 16-22 și E. I. Emandi, M. S. Ceaușu, *op. cit.*, p. 33-38.

⁸⁷ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1976, p. 105-106.

⁸⁸ T. O. Gheorghiu, *Începuturile...*, p. 135; idem, *Cetățile orașelor...*, p. 111.

⁸⁹ În literatura românească, *ibidem*, p. 65-66 și 113, cu convenitele trimiteri bibliografice.

Etapa a II-a debutează odată cu constituirea și consolidarea statului medieval Moldova (mijlocul sec. XIV). Suceava este preluată de domnie și, în paralel cu o suită de gesturi cu rezultate demografice, sociale, economice, comerciale, militare, religioase, este transformată în capitala cea mai utilizată și stabilă (în cadrul numeroaselor sedii zonale ale domniei) a noului stat, până în secolul XVI.

Cea mai veche mențiune documentară sigură este cea din documentul din 10 februarie 1388, emis de Petru I Mușatinul în Cetatea Sucevei. El este întărit în 1388 de alt document care amintește de organizarea religioasă a armenilor din Suceava și de numeroase altele din anii următori, care furnizează informații despre organizarea complexă a capitalei⁹⁰. Din ncest moment, informațiile documentare pot fi coroborate cu cele arheologice și planimetrice, rezultând un tablou suficient de complet și credibil al evoluției sale.

Până la începutul sec. XV, aici sunt așezate puternice comunități de coloniști catolici și armeni, care se adaugă localnicilor; producția diferitelor obiecte casnice face un salt calitativ notabil; sunt edificate numeroase construcții militare, religioase și civile; începe organizarea urbanistică a centrului și cartierelor. Orașul capătă „Drept de depozit” în 1408; meșteșugarii încep să se organizeze în bresle; orașul începe să se doteze edilitar; administrația și relația comunității urbane cu statul adoptă aproximativ modelul orașelor libere central-europene. La Suceava, sfatul orașenesc, format, din „șoltuz și pargarii săi” („Richter und seyne Gesworen”, conform unui document din 1449) era dublat de un sfat al comunității armenesti („voitul armean”, amintit într-un document din 1456)⁹¹, la care se adăuga, fapt specific Moldovei, un funcționar domnesc (vornicul) cu atribuții legate de relația cu statul sau de proprietățile orașenești ale domniei.

Pentru această etapă, importante sunt următoarele gesturi urbanistice și arhitecturale: organizarea unei mari piețe drept centru al orașului (localizată în acel loc datorită existenței unei probabile porți a așezării din secolele XIII-XIV și la confluența drumurilor de tranzit), ridicarea pe înălțimile din vest și est a două cetăți (cetatea Scheia la vest și Cetatea de Scaun la est), ridicarea progresivă în colțul de sud-est al pieței a unei reședințe domnești fortificate (ca parte din ansamblu curte domnească organizată în acest loc, până la Cacaina), ridicarea unei fortificații urbane din Ierm și pământ care proteja orașul spre vest, sud-vest, sud. La ele se adaugă edificarea câtorva biserici catolice, armenesti, ortodoxe românești etc., ca centre episcopale (precum biserica Mirăuți, amplasată pe locul fostei reședințe nobiliare locale și biserica armenescă, neidentificată, care va juca acest rol după primele decenii ale secolului XV) sau parohiale (centre ale cartierelor respective), precum și a câtorva mănăstiri în proximitatea orașului⁹². Procesul, care durează până în prima jumătate a secolului XVI, duce la conturarea unui organism urban complex, bine zonat funcțional, multumitor apărut direct (prin șanțul și valul orașului și prin marile edificii interioare) și indirect (prin cetățile și mănăstirile exterioare).

În concluzie, Suceava secolelor XIV-XVI ilustrează unul dintre modelele central-europene uzuale (adaptat conjuncturii și locului respectiv), în care orașul fortificat sumar (cu numeroase analogii, de exemplu, în spațiul transilvănean din secolele XII-XIII și imediat de după invazia tătară)⁹³ își articulează sistemul propriu de apărare cu cel al unor castele sau cetăți tangente ariei urbane sau exterioare ei⁹⁴. În plus, începe să se pușă la punct sistemul interior de apărare, la care participă curți feudale, biserici, mănăstiri și schituri, hanuri etc., care va fi generalizat ulterior, în etapa a III-a, pe întreg spațiul românesc extracarpatic rămas în componența celor două state medievale.

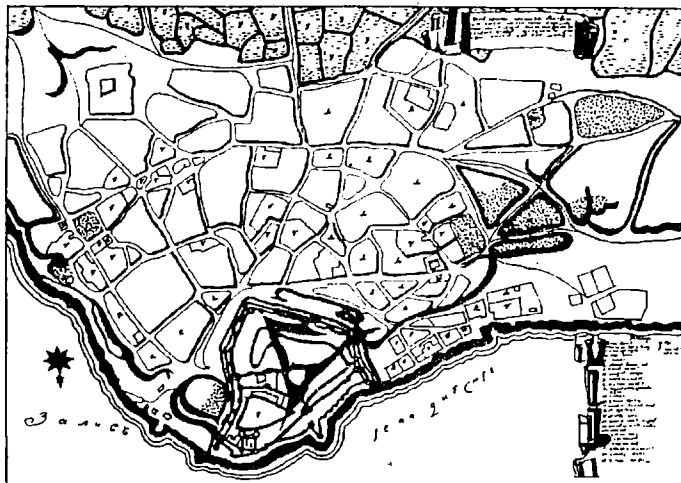
⁹⁰ E. I. Emandi, M. S. Ceaușu, *op. cit.*, p. 36.

⁹¹ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 282-283.

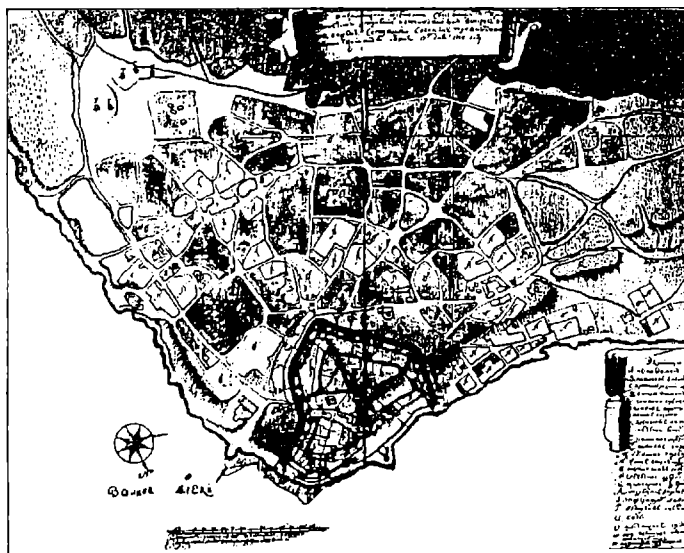
⁹² T. O. Gheorghiu, *Începuturile...*, p. 135-139, cu notele și planșele aferente; acolo apar toate sursele bibliografice întrebuițate pentru restituții, precum și considerentele critice asupra unora dintre punctele de vedere exprimate până atunci; în ceea ce privește problema existenței pieței centrale, dacă la E. I. Emandi, M. S. Ceaușu, *Contribuții de morfologie...*, p. 57-58, 37, ea este sugerată „eufemistic”, fără nici un fel de reprezentări grafice sau trimiteri bibliografice, este încurajator faptul că această piață, așa cum este propusă aici, este luată în considerare și acceptată de V. Neamtu, *op. cit.*, p. 115, notele 17 și 18.

⁹³ P. Niedermaier, *Der mittelalterliche Stadtebau in Sieberbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*, Teil I, Heidelberg, 1996, *passim*.

⁹⁴ T. O. Gheorghiu, *Cetățile orașelor..., Fortified Towns...*, p. 41-51 și 67-78, cu o bibliografie extinsă asupra fenomenului central-european.

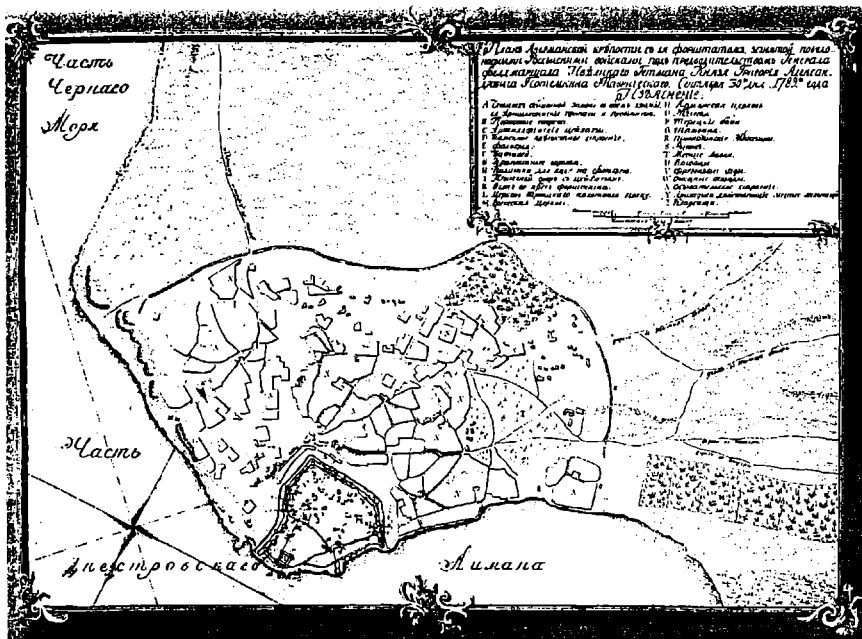

A

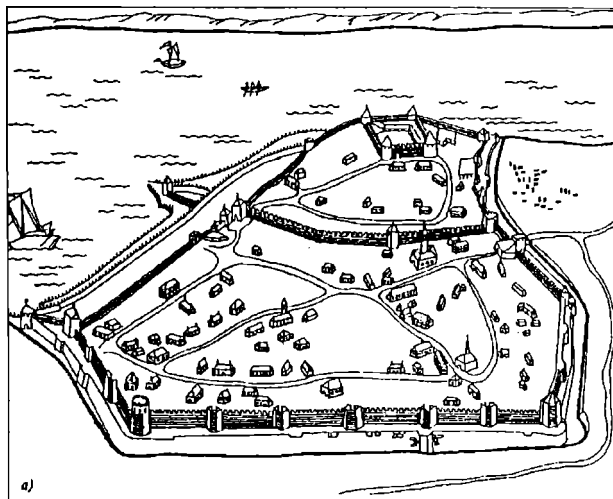

B

Fig. 1-A. „Planul orașului Akkerman (Cetatea Albă) din 1770”; B. „Planul orașului Akkerman (Cetatea Albă) din 1774”
(publicate de Mariana Șlapac).

A

B

Fig. 2-A. „Planul oraşului Akkerman (Cetatea Albă) din 1789” (publicat de Mariana Şlapac); B. „Prospectul-perspectiv al oraşului Akkerman (Cetatea Albă) din 1770” (după Mariana Şlapac).

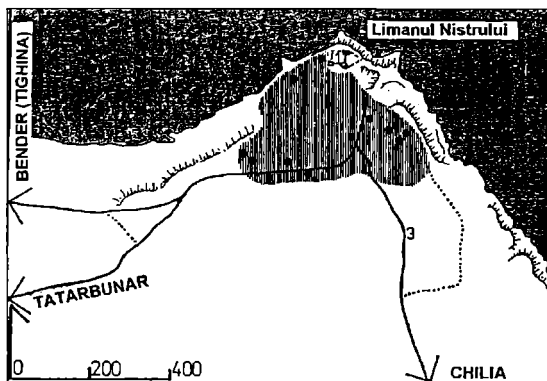

Fig. 3. Cetatea Albă – plan restituție etapa I: 1. cetatea genoveză presupusă; 2. descoperiri arheologice de sec. XIII-prima jumătate sec. XIV; 3. drumuri de tranzit.

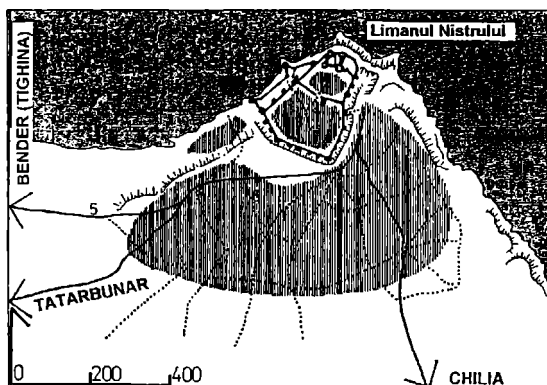

Fig. 4. Cetatea Albă – plan restituție etapa II-a: 1. castelul; 2. fortăreața; 3. orașul fortificat; 5. drumuri de tranzit; 6. rețea stradală presupusă (conform planurilor din 1774 și 1789).

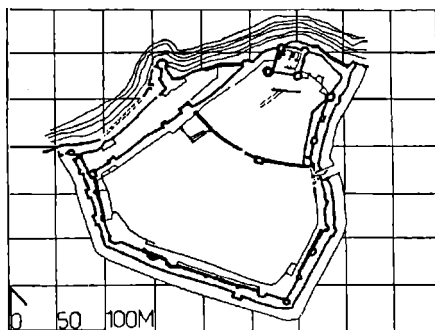

Fig. 5. Fortificațiile medievale de la Cetatea Albă – relevu din perioada interbelică.

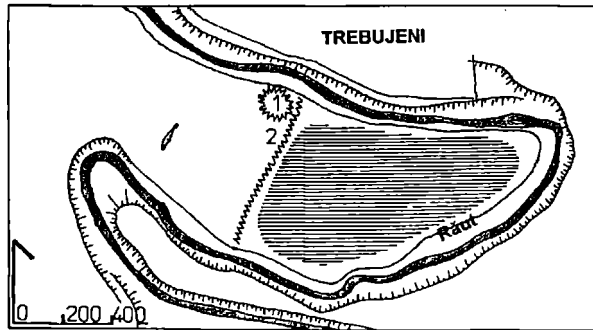

Fig. 6. Orheiul Vechi – plan restituție etapa I: 1. fortificația de lemn și pământ, 2. valul de apărare al așezării.

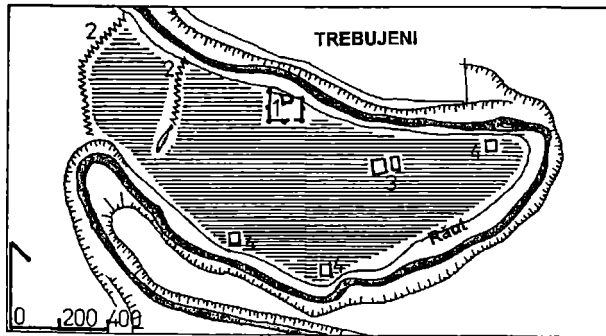

Fig. 7. Orheiul Vechi – plan restituție etapa II-a: 1. ansamblul religios sau rezidențial mongol; 2. valuri de apărare ale așezării; 3. caravan-seraiuri; 4. băi.

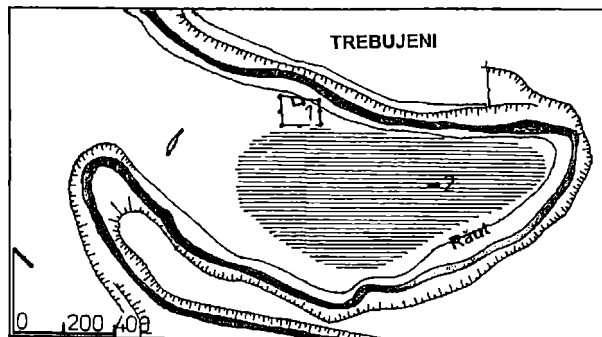

Fig. 8. Orheiul Vechi – plan restituție etapa III-a: 1. presupusa cetate moldovenească amenajată în fosta incintă mongolă; 2. biserica din secolele XV-XVI.

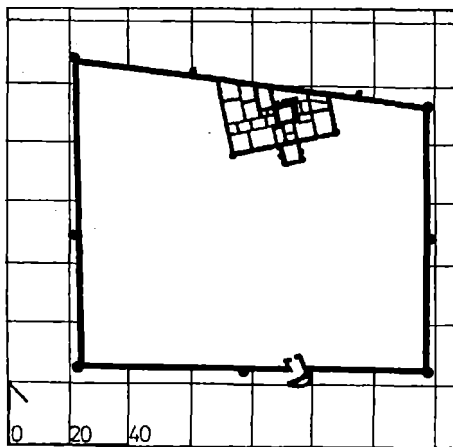

Fig. 9. Orheiul Vechi-ansamblul fortificat mongol (prelucrare după Gh. Postică și Mariana Șlapac).

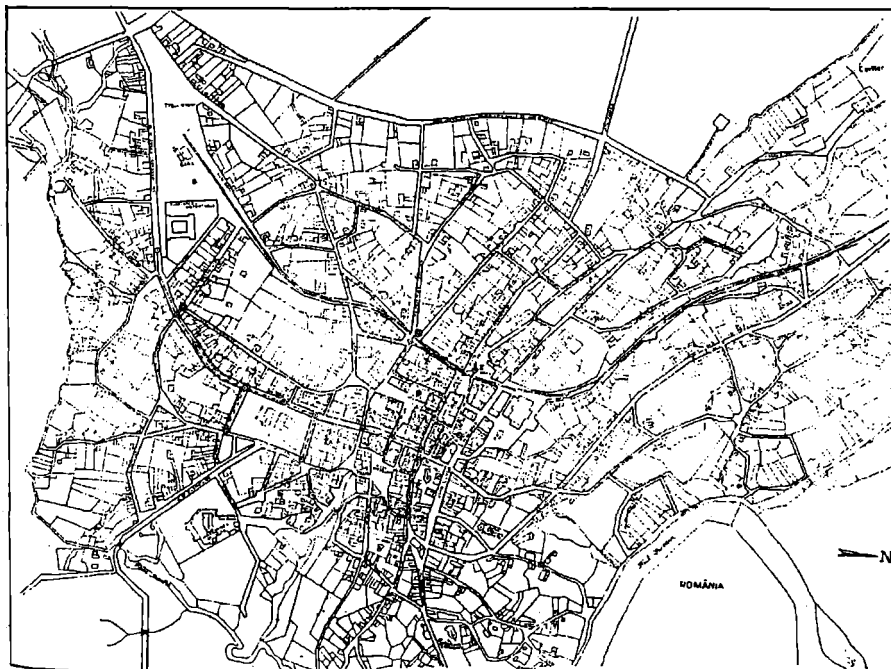

Fig. 10. A. Suceava – planul din 1907 (publicat de E. I. Emandi).

Fig. 10. B. Suceava – detaliu al zonei centrale din planul din 1877.

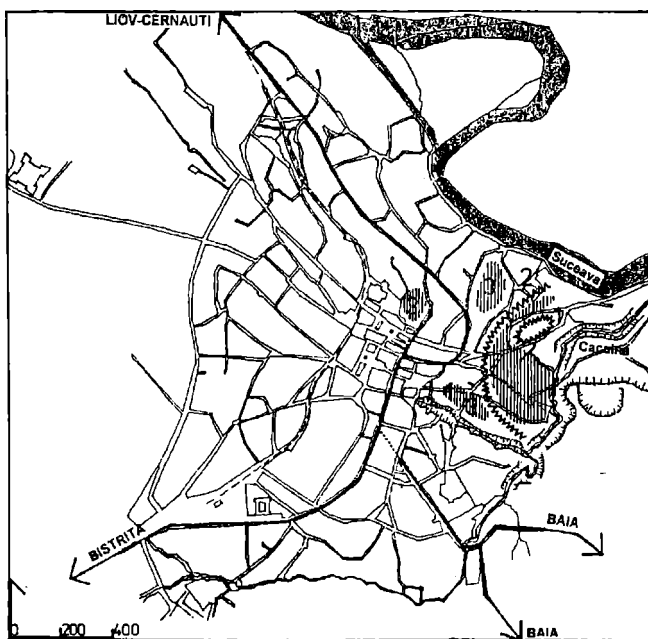

Fig. 11. Suceava – plan restituție etapa I: 1. probabila reședință fortificată; 2. fortificația așezării; 3. arii locuite nefortificate.

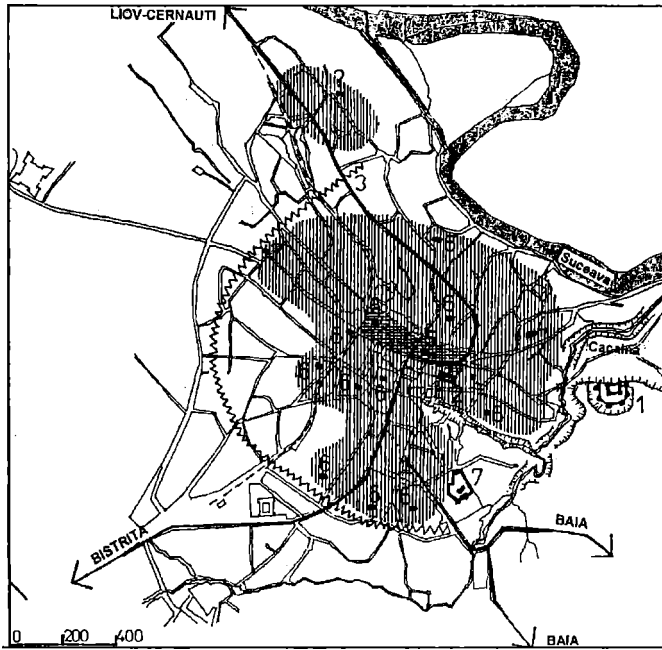

Fig. 12. Suceava – plan restituție etapa II-a: 1. Cetatea de Scaun; 2. Curtea Domnească; 3. fortificația orașului; 4. Mitropolia; 5. Biserica Catolică suprapusă de biserica Sf. Dumitru; 6. biserici din secolele XIV-XVI; 7. Mănăstirea Sf. Gheorghe; zona carioată reprezintă piața centrală.

THE BEGINNINGS OF THE ROMANIAN MEDIEVAL URBAN DEVELOPMENT OUTSIDE THE CARPATHIAN MOUNTAINS IN THE 13TH–16TH CENTURIES

ABSTRACT

The paper will focus on a series of urban restitutions on the genesis and early evolution of the mediaeval towns in the extra-Carpathian space. It therefore starts with a brief presentation of the Romanian historiography on the topic, insisting particularly on misplacement of towns such as Vicina, Chilia-Lycostomo, Milcovia etc. on the lack of specific information about others such as Tomis-Constanța, Isaccea, Cernavoda, Hârșova, Bârlad, Siret, Severin etc., or on poor archaeological research on a great number of urban centers and mismatching of some data (historical, archaeological, urban, architectural, topographical).

The conclusion, from the above mentioned reasons, is that there are only disparaged pieces of information and the general perspective is missing.

This is the reason why the paper will try to structure its domain, from the point of view of urban evolution, starting with the births of the new settlements in the extra-Carpathian space and continuing the process up to the modern times.

The timeline looks as follows:

1. Pre-state stage (up to the 14th century).
2. The birth, strengthening and centralization of the independent mediaeval states.
3. The dependency stage on the Turkish empire including the Phanariot reigns, from the second half of the 16th century, to the beginning of the 19th century.

1-In the first stage, the timeline for urban settlers prior to founding the mediaeval Romanian states and the division into zones of the process are as shown below:

- the Byzantine Empire (for the south-east of Basarabia) between the beginning of the 9th century and 1261, the year of the Nymphaion treaty, (for the south of Dobrudja, the control is prior to the 11th century).
- the First Bulgarian Empire (for the south of Dobrudja and eastern Wallachia) from the 9th century to the beginning of the 11th century.
- the Slav states in the north of the Romanian present space (for the Northern Moldavia), from the 10th century to the Tatar invasion of 1241-1242.
- Genoa (for the south-east Basarabia and Dobrudja) from 1261 to the end of the 14th century, to which tentative contributions are added to the zones fringing the Prut and Nistru (for Moldavia) and the Danube (for Wallachia).
- the Tatar State of the Golden Horde (for the eastern and south-eastern Basarabia- between the Prut and the Nistru- and partly of Dobrudja) until the 7th decade of the 14th century.
- the Second Bulgarian Empire (for wallachia) from the beginning of the 13th century until the founding of the state of Wallachia.
- the Hungarian Kingdom (for the western Moldavia and northern Wallachia) starting with the 13th century until the founding and strengthening of the Romanian feudal states.
- the small, local, political structures such as boyardoms for Dobrudja between the 11th century and the end of the 14th century (the moment of integration into Wallachia).
- the small, local, political structures (principalities and voivodoms) for Moldavia and Wallachia between the 11th to 14th century.

2-For the second stage the role of the state in generating the new urban network in Moldavia and Wallachia is emphasized as well as the position occupied by towns within the general organization of the respective states.

A partial conclusion would be that, if, during the first stage there appear towns belonging to different influences (South Eastern European, Western, Northern, Oriental), which are manifest in the relationship between town and their defenses, in the second stage, the procedures used for urban development become uniform, stemming from models, practices and methods of the Central European Environment. At this stage, some prior evolutions are confirmed.

The paper is founded on a number of studies of case: Cetatea Albă, Orheiul Vechi and Suceava and each comprises the description of the site, the cartographic support used, historical and archaeological data and the description of the complex built, all grouped according to the evolution stages of the respective town.

Cetatea Albă is analyzed according to the first two stages. The former stage (the second half of the 13th century and the second half of the 14th century) is due to Genoa's initiatives supported by the Gold Horde, while the latter has an evolution in which Moldavia has decisive contributions, especially to fortifications. The town has, prior to the Turkish conquest of 1484, poignant military and commercial features, strongly influenced by the Mediterranean and North-Eastern spaces. The restitutions we propose are supported by correlation of the historical and archaeological data with the cartographic plans of the 18th century, which show the final phase of the medieval town evolution.

Orheiul Vechi is, at the moment, just an archaeological site. The archaeological research highlights three phases (two prior to the Moldavian feudal state) and the last after its integration. The former phase (the 12th or 13th - 14th century) is due to local forces while the latter (the first half of the 14th century and the beginning of the 15th century), the most serious one is due to the Golden Horde when the town (called Shehr-al-Djedid) gets its oriental features. One of the most controversial issues is related to the vast fortified interior, which was considered either a mosque or a fortress. The third phase (the beginning of the 15th century to the beginning of the 17th century) represents the integration of the town into the Moldavian state, performing important military functions.

Suceava is analyzed according to the first two phases. The former represent a slow evolution, thorough out the 13th and 14th centuries, especially with a view to fortification and general organisation to the Northern Slave typologies. The latter phase starts in the second half of the 14th century and is due to the new feudal Moldavian state. Those few constructive gestures (two fortresses, a King's household and churches), are accompanied by urban structures (such as a large central square, relatively division of zones and fortifications) which approach Suceava to its Transylvanian counterparts to belonging to the first phases of urbanizing the respective territory.

FIGURES EXPLANATIONS

Fig. 1-A. "The plan of the city Akkerman/Cetatea Albă (The White Fortress) in 1770"; B. "The plan of the city Akkerman/Cetatea Albă (The White Fortress) in 1774" (published by Mariana Şlapac).

Fig. 2-A. The plan of the city Akkerman/Cetatea Albă (The White Fortress) in 1789 (published by Mariana Şlapac), B. "The prospect of the Akkerman/Cetatea Albă cities (The White Fortress) in 1770" (after Mariana Şlapac).

Fig. 3. The Cetatea Albă (White Fortress)- the plan reconstituted 1 stage: 1-the supposed Genoese fortress, 2- archaeological findings in the 13th century and the first half of the 14th century, 3-transitory roads.

Fig. 4. The Cetatea Albă (White Fortress)- the plan reconstituted 2 stage: 1- caștle, 2- fortress, 3- fortified town, 4-transitory roads, 5- alleged street network (according to the plans of 1774 and 1789).

Fig. 5. Medieval fortifications at the Cetatea Albă (White Fortress)- map from the interbelic period.

Fig. 6. Orheiul Vechi- the plan reconstituted stage 1: 1- fortress made of wood , 2- defensive wall.

Fig. 7. Orheiul Vechi- the plan reconstituted stage 2: 1-Mongolian religious and residential ensemble, 2-defensive walls, 3- caravanserai, 4-baths.

Fig. 8. Orheiul Vechi- the plan reconstituted stage 3: 1-supposedly Moldavian fortress erected in the former Mongolian precincts, 2- church from the 15th-16th centuries.

Fig. 9. Orheiul Vechi- Mongolian fortified ensemble (after Gh. Postică and Mariana Șlapac).

Fig. 10. A. Suceava- the plane made in 1907 (published by E. I. Emandi); B. Suceava- detail of the central zone of 1877.

Fig. 11. Suceava- plan reconstituted stage 1-supposedly fortified residence, 2- the fortress of the settlement, 3-inhabited zones, non-fortified.

Fig. 12. Suceava- plan reconstituted stage 2: 1-The capital fortress, 2-The Royal Backyard, 3-The fortification of the town, 4-Metropolitan church, 5-the Catholic church replaced by St. Dimitrie Church, 6-churches from the 14th -16th centuries, 7-St. George's Monastery; the squared zone is the central market.